

Στοιχεία πολιτικού λόγου σε ομιλίες εκπαιδευτικού περιεχομένου: Η περίπτωση του έργου «Δημοτικισμός και παιδεία» του Αλέξανδρου Δελμούζου

Θεόδωρος Καραμητόπουλος & Αγγελική Σακελλαρίου
Πανεπιστήμιο Πατρών

ABSTRACT

The pedagogue Alexandros Delmouzos was a prominent advocate of Greek demoticism and consistently defended Demotic Greek, the low variety in the diglossic linguistic regime of the period, in a series of influential works. In *Demoticism and Education* (1926), he addressed and refuted the arguments advanced by supporters of Katharevousa, the purist high variety of Greek, in the wake of the Marasleika controversy. Although the book is primarily concerned with educational issues, its analysis through the combined perspectives of Critical Discourse Analysis (CDA) and argumentation theory reveals the significant intrusion of political discourse into pedagogical discourse. This paper examines the discursive construction of demoticism and purism, the identities attributed to their respective proponents and the ways in which the Greek language question became intertwined with the ideological and political divisions of the National Schism, particularly the conflict between supporters and opponents of Eleftherios Venizelos.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: γλωσσικό ζήτημα, δημοτικισμός, θεωρία επιχειρηματολογίας, καθαρεύουσα, Κριτική Ανάλυση Λόγου, πολιτικός λόγος

1. Εισαγωγή*

Η μελέτη αφορά την αναζήτηση στοιχείων πολιτικού λόγου μέσα στον εκπαιδευτικό λόγο που διατύπωσε ο παιδαγωγός Αλέξανδρος Δελμούζος στο έργο του «Δημοτικισμός και παιδεία» (1971 [1926]). Σε αυτό προασπίστηκε το παιδαγωγικό του έργο και επιχειρηματολόγησε –μεταξύ άλλων– υπέρ της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και του κινήματος του δημοτικισμού ευρύτερα. Το χρονικό σημείο της έκδοσης δεν ήταν τυχαίο, καθώς είχε προηγηθεί η απόλυσή του από το Μαρασλειο Διδασκαλείο, όπου ήταν διευθυντής. Κατά τα Μαρασλειικά συντελέστηκε μια ολομέτωπη επίθεση στον δημοτικισμό, ο οποίος υπήρξε συνειδητή πολιτική επιλογή του κόμματος των Φιλελευθέρων και του Ελευθέρου Βενιζέλου. Η επίθεση οργανώθηκε από συντηρητικές δυνάμεις του ακαδημαϊκού –και όχι μόνο– χώρου, που συνδέονταν με έναν ευρύτερο αντιβενιζελικό ιδεολογικό προσανατολισμό με ριζικά διαφορετικές προσεγγίσεις για την εθνική εκπαίδευση.

Η σύγκρουση εντός της οποίας εκδηλώθηκαν τα Μαρασλειικά και η δίωξη του Δελμούζου σχετίζεται με δύο ζητήματα που δίχασαν τη νεοελληνική κοινωνία: α) το αποκαλούμενο γλωσσικό ζήτημα και β) τον Εθνικό Διχασμό. Βασική διαφορά των δύο αποτελεί η έκτασή τους στον χρόνο, καθώς οι απαρχές του πρώτου ανάγονται στον 15ο αιώνα, ενώ ο Εθνικός Διχασμός αφορούσε τις ριζικά διαφοροποιημένες πολιτικές προτάσεις που πρέσβευε από τη μία πλευρά ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το κόμμα των Φιλελευθέρων και από την άλλη ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο κύκλος των συμβούλων του από το 1915 και μετά. Εντός του ευρύτερου πλαισίου του Εθνικού Διχασμού ως σοβαρό ζήτημα παρουσιάζεται και το γλωσσικό. Η κρίση εθνικής ολοκλήρωσης περιέλαβε στους κόλπους της τη διαμάχη μεταξύ των γλωσσικών ποικιλιών της δημοτικής και της καθαρεύουσας, η οποία αποτελούσε την καταληκτική παράμετρο της ευρύτερης διαδικασίας γλωσσικής προτυποποίησης (Καρβούνης 2023).

Συνοπτικά, η διαμάχη δημοτικής-καθαρεύουσας υπήρξε καταληκτική παράμετρος της ευρύτερης διαδικασίας γλωσσικής προτυποποίησης, που συνδέθηκε με τη

* Ευχαριστούμε την κ. Αλεξάνδρα Πατρικίου, Επίκουρη Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πατρών, για τις συμβουλές της σχετικά με τη συγγραφή του τμήματος του άρθρου που αφορά την ιστορία του γλωσσικού ζητήματος.

μακρόχρονη διαδικασία της εθνικής ολοκλήρωσης και τις κρίσεις που τη συνόδευσαν και τη διαμόρφωσαν. Μία από αυτές τις κρίσεις υπήρξε ο Εθνικός Διχασμός, απορρέον επεισόδιο του οποίου υπήρξαν τα Μαρασλειακά (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Σύνδεση βασικών όρων μελέτης

Ιστορικό γεγονός	Βασικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά (ορισμός)	Ευρύτερο πλαίσιο	Αφετηρία - Διάρκεια (χρονική έκταση)	Λήξη
γλωσσικό ζήτημα	διαμάχη επικράτησης δημοτικής - καθαρεύουσας	καταληκτική παράμετρος ευρύτερης διαδικασίας γλωσσικής προτυποποίησης	15ος αιώνας Όξυνση: 1888 (Ψυχάρης) - 1941 (έκδοση Γραμματικής Τριανταφυλλίδη)	Τυπικά: 1976 (νομοθετική κατοχύρωση δημοτικής γλώσσας) αλλά νεοκαθαρεύουσα
Εθνικός Διχασμός (σύγκρουση βενιζελικών-αντιβενιζελικών δυνάμεων)	κρίση εθνικής ολοκλήρωσης		1915 (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) και εξής	τυπικά: 1974 (λήξη δικτατορικού καθεστώτος) αλλά ανοιχτή συζήτηση έως σήμερα
Μαρασλειακά	επεισόδιο εθνικού διχασμού στην εκπαίδευση	πολιτική αστάθεια (εναλλαγή βενιζελικών - αντιβενιζελικών κυβερνήσεων σε ένα σχήμα μεταρρύθμισης - αντιμεταρρύθμισης)	1925 (αρχή διώξεων στο Μαράσλειο Διδασκαλείο)	1926 (αθωωτικό πόρισμα αρεοπαγίτη Αντωνακάκη για Δελμούζο)

Η μελέτη πραγματεύεται τρία επιμέρους ζητήματα: α) τον ορισμό της έσω και έξω ομάδας κατά τον Δελμούζο (δημοτικιστές και λογιotaτιστές, αντίστοιχα) μέσω της στρατηγικής λόγου της ονομάτισης (nomination discourse strategy), β) τη σύγκριση της δημοτικής με την καθαρεύουσα μέσω των στρατηγικών λόγου της ονομάτισης και κατηγορήσης (predication discourse strategies) και γ) την ανίχνευση επιχειρημάτων του Δελμούζου υπέρ του δημοτικισμού και της δημοτικής γλώσσας με βάση τη θεωρία της επιχειρηματολογίας (argumentation theory). Σκοπός της μελέτης είναι να εντοπιστούν στοιχεία πολιτικού λόγου μέσα στον εκπαιδευτικό λόγο του Αλέξανδρου Δελμούζου και μάλιστα σε συνθήκες πολιτικής πόλωσης (δικτατορία Παγκάλου, Μαρασλειακά). Οι ερευνητικοί στόχοι της είναι να εντοπιστούν και να αναλυθούν στοιχεία πολιτικού λόγου εντός του εκπαιδευτικού λόγου του δημοτικιστή παιδαγωγού.

Σημειώνεται πως το γλωσσικό ζήτημα, τα Μαρασλειακά και ο Εθνικός Διχασμός νοούνται ως διακριτά πεδία ανάλυσης με διαφορετικό ιστορικό και θεωρητικό ρόλο, τα οποία διεπλάκησαν μεταξύ τους κατά την εξεταζόμενη χρονική στιγμή (1926).

2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1. Ιστορικό πλαίσιο: Γλωσσικό ζήτημα και Εθνικός Διχασμός

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση για το ελληνικό «γλωσσικό ζήτημα» αναδεικνύει την απουσία ενός ξεκάθਾਰου και κοινά αποδεκτού ορισμού για τον όρο (Καρβούνης 2023). Γεωγραφικά, η νεοελληνική γλώσσα είναι μοναδική, καθώς δεν γειτονεύει με κάποια παρόμοιά της. Ως εκ τούτου, θα ανέμενε κανείς την απουσία δυσκολιών ως προς την

υιοθέτηση της νεοελληνικής γλώσσας από το νεοελληνικό κράτος.¹ Ωστόσο, οι απαρχές του γλωσσικού ζητήματος ανάγονται σύμφωνα με μια άποψη στον 15ο αιώνα (Γάτος 2003, Καρβούνης 2023). Ο Mackridge (2009) συνέδεσε τη διαμάχη για τη γλώσσα με τις διαφωνίες για τον ορισμό της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Συγκεκριμένα, η διαφωνία για την επικρατούσα γλωσσική ποικιλία (δημοτική έναντι καθαρεύουσας) συνδέθηκε με τις διαφωνίες σχετικά με το περιεχόμενο της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Η μετεπαναστατική δημιουργία του νεοελληνικού κράτους οδήγησε στην αναγωγή της διαμάχης σε σύγκρουση με κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά με επίκεντρο πάντα την επικράτηση μίας από τις δύο ποικιλίες της ίδιας γλώσσας, τη χαμηλή (δημοτική) ή την υψηλή (καθαρεύουσα) (Ferguson 1959, Mackridge 2009).

Τα δύο κινήματα που αντιπαράτέθηκαν ήταν ο δημοτικισμός και ο λογιοτατισμός. Και τα δύο συσπείρωσαν γύρω τους κοινωνικές δυνάμεις ποικίλης φύσης, συγκροτώντας δύο αντιθετικούς μεταξύ τους πόλους. Ο δημοτικισμός εκφράστηκε κυρίως από προσωπικότητες εκπαιδευτικών που ενσωματώθηκαν στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, ενώ σταθερό σημείο αναφοράς του λογιοτατισμού (με έντονες συντηρητικές ορίζουσες) υπήρξε μεγάλο μέρος του προσωπικού της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, του μοναδικού ακαδημαϊκού ιδρύματος τον πρώτο αιώνα ζωής του νεοελληνικού κράτους.

Στη σύγκρουση των δύο αντιθετικών πόλων ήρθαν αντιμέτωπες ριζικά διαφορετικές αντιλήψεις για τη γλώσσα και την επίδρασή της στην ανθρώπινη ζωή. Μετεπαναστατικά, οι δύο γλωσσικές ποικιλίες συνυπήρχαν στο κράτος, αλλά η μεταξύ τους σχέση ήταν ασύμμετρη γλωσσικά, κοινωνικά και νομικά (βλ. Ferguson 1959, Καρβούνης 2023). Συγκεκριμένα, διαπιστώνεται μια συμπληρωματική κατανομή τους, δηλαδή στα πεδία που χρησιμοποιούνταν η μία ποικιλία δεν χρησιμοποιούνταν η άλλη. Η καθαρεύουσα ήταν καθιερωμένη στον δημόσιο λόγο, τη διοίκηση, την εκπαίδευση και τον επιστημονικό λόγο, ενώ η δημοτική γλώσσα στην καθημερινή επικοινωνία, τα τραγούδια, τη γλώσσα οικειότητας και την ποίηση (ό.π.). Διαπιστώνει κανείς ότι οι δύο ποικιλίες αλληλοσυμπληρώνονταν δημιουργώντας στην ελληνόφωνη κοινότητα (εντός και εκτός των συνόρων του νεοελληνικού κράτους) διγλωσσική συνείδηση, δηλαδή την αίσθηση ότι οι ιδανικοί χρήστες της κοινότητας έπρεπε να κατέχουν και τις δύο ποικιλίες και να μπορούν να τις εναλλάσσουν ανάλογα με τις εθιμικές ή και νομικές επιταγές της κοινότητάς.

Προοδευτικά, ο συντηρητικός λογιοτατισμός αντιμετώπισε την απειλή του εκσυγχρονιστικού δημοτικισμού με το σύνολο των διαθέσιμων μέσων που διέθετε, ιδεολογικών, πολιτικών, νομοθετικών και συνταγματικών (Σταυρίδη-Πατρικίου 1999). Η επίθεση έγινε σφοδρότερη όταν ο δημοτικισμός συνδέθηκε στενά με την εκπαίδευση, εκφράζοντας αρτιότερο πολιτικό λόγο, υπερβαίνοντας την απλή έκφραση ιδεών για τη γλώσσα (ό.π.). Συγκεκριμένα, τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και τις πρώτες του 20ού, στα εκπαιδευτικά πράγματα του νεοελληνικού κράτους πρωταγωνίστησε η κίνηση του δημοτικισμού. Μεταξύ άλλων, ο δημοτικισμός προέτασσε την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και συνδέθηκε με το μεταρρυθμιστικό εκπαιδευτικό έργο των βενιζελικών κυβερνήσεων. Με αυτό το πρόταγμα, ο βενιζελισμός έδωσε νέα διάσταση στο γλωσσικό ζήτημα χωρίς γραμμική, όμως, εξέλιξη.

¹ Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί ότι η ύπαρξη γλωσσικού ζητήματος δεν αποτέλεσε ελληνική μοναδικότητα, αλλά υπάρχουν ευρωπαϊκά ανάλογα παραδείγματα κατά τους αιώνες που ο Ελληνισμός -η ελληνόφωνη γλωσσική κοινότητα- δεν είχε κρατική υπόσταση (Καρβούνης 2023). Στο ίδιο πλαίσιο ούτε ο Εθνικός Διχασμός αποτέλεσε ελληνική μοναδικότητα, αλλά κρίση εθνικής ολοκλήρωσης που πέρασαν και άλλα κράτη καθένα με τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (Μαυρογορδάτος 2020).

Στην Αναθεωρητική Βουλή του 1911, αντίθετα με τις καλλιεργούμενες προσδοκίες από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, η καθαρεύουσα κατοχυρώθηκε συνταγματικά ως επίσημη γλώσσα του κράτους και απαγορεύτηκε οποιαδήποτε τροποποίησή της προς την κατεύθυνση της δημοτικής. Η κίνηση αυτή του Βενιζέλου χαρακτηρίστηκε προσωρινός «συμβιβασμός» (Σταυρίδη-Πατρικίου 2008, Χουρδάκης 2010, Μελετιάδης 2014, Φραγκουδάκη 2014). Επιβλήθηκε στο πλαίσιο επίδειξης πολιτικού ρεαλισμού ενόψει της πολεμικής προσπάθειας των ετών 1912-13 (Κριαράς 2009, Δημαράς 2010). Ο Βενιζέλος, αν και θαυμαστής της κλασικού τύπου παιδείας, τασσόταν υπέρ της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο, αναγνωρίζοντας ότι αποτελεί τη ζωντανή γλώσσα του λαού (Χουρδάκης 2010). Με τον τρόπο αυτό αναγνώριζε τη βασική θέση του θεμελιωτή του δημοτικισμού, Γιάννη Ψυχάρη, στο έργο «Το ταξίδι μου», που εκδόθηκε το 1888. Σύμφωνα με αυτή, η δημοτική γλώσσα είναι εκείνη που προάγει την αυθεντική –και όχι τη μιμητική– παιδεία.

Η εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος επηρεάστηκε από το ξέσπασμα του Εθνικού Διχασμού το 1915. Ο Βενιζέλος ήρθε σε ολοκληρωτική ρήξη με την πολιτική ουδετερότητας που υποστήριζε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος σχετικά με την προοπτική συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αποτέλεσμα της ρήξης υπήρξε μια κρίση εθνικής ολοκλήρωσης,² ένα ακόμα επεισόδιο σε ένα συνεχές τέτοιων κρίσεων (Μαυρογορδάτος 2017, 2020). Ο Εθνικός Διχασμός υπήρξε το πλαίσιο σύγκρουσης δύο αντίθετων ιδεολογιών, του βενιζελισμού και του αντιβενιζελισμού, εκφρασμένων σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής. Από αυτούς δεν θα μπορούσε να απουσιάζει η εκπαίδευση, αφού το σύστημα εκπαίδευσης αποτέλεσε –και αποτελεί διαχρονικά– εργαλείο δημιουργίας της επιθυμητής μελλοντικής κοινωνίας (Μαυρογορδάτος 2017).

Οι συνέπειες του Εθνικού Διχασμού επέδρασαν αναπόδραστα στην εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος. Συγκεκριμένα, η επαναστατική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης καθιέρωσε νομοθετικά τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο για πρώτη φορά. Είναι ενδιαφέρον ότι η κίνηση αυτή έγινε σε συνθήκες επαναστατικού αναβρασμού και όχι συνήθους πολιτικής ομαλότητας, αναδεικνύοντας τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία σε «παράθυρο ευκαιρίας» για τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1917. Με τον τρόπο αυτό, η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης ίδρυσε για πρώτη φορά το αστικό σχολείο, μια δομή που έδινε έμφαση στην απόκτηση πρακτικότερων δεξιοτήτων υπηρετώντας τα συμφέροντα της εγχώριας αστικής τάξης (Φραγκουδάκη, 1992, Μπουζάκης 2002). Η στήριξη στη δημοτική γλώσσα υπήρξε έκτοτε μόνιμη από το κόμμα των Φιλελευθέρων, αναγορευμένη σε συνειδητή κυβερνητική πολιτική με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ιστορικού πλεονεκτήματος στον χώρο της εκπαίδευσης (Μπουρνάζος 2009, Δημαράς 2013). Από τη στιγμή που ο βενιζελισμός τάχθηκε υπέρ του δημοτικισμού, ο αντιβενιζελισμός, κάθε φορά που ερχόταν στην εξουσία (1920-1922, 1926), προχωρούσε σε σαρωτικές αντιμεταρρυθμίσεις σε βάρος της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας.

Στο πλαίσιο των αντιμεταρρυθμίσεων, το 1926 ο Δελμούζος απολύθηκε με απόφαση του δικτάτορα Θεόδωρου Πάγκαλου από τη θέση του διευθυντή του Μαράσλειου Διδασκαλείου. Το ίδιο έτος, εκδόθηκε σε μονογραφία η σειρά πέντε ομιλιών του Δελμούζου από τον εκδοτικό οίκο «Αθηνά» του Αριστοτέλη Ράλλη. Η περίπτωση του «Δημοτικισμός και παιδεία» αποτελεί τεκμήριο της σύγκρουσης που έλαβε χώρα στο

² Κρίσεις εθνικής ολοκλήρωσης διέρχονται όλα τα έθνη στη διαδικασία απελευθέρωσης από την ξένη κυριαρχία και ενοποίησης στο πλαίσιο ενός ανεξάρτητου εθνικού κράτους (Μαυρογορδάτος 2015). Η πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση συνεπάγεται αναπόφευκτα διαμάχη και σύγκρουση ιδεών και συμφερόντων με ταξικούς και κοινωνικούς ανταγωνισμούς που βαθμιαία οξύνονται και μετατρέπονται σε εμφύλια αναμέτρηση (ό.π.). Ο Εθνικός Διχασμός αποτέλεσε μια τέτοια κρίση, η οποία παρατάθηκε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή εντός των ορίων του κράτους (Μαυρογορδάτος 2017).

πλαίσιο της διαμάχης δημοτικής-καθαρεύουσας. Οι ομιλίες επρόκειτο να εκφωνηθούν σε μια σειρά δημόσιων παρεμβάσεων, που οργανώθηκε από τη Φοιτητική Συντροφιά, μια οργάνωση δημοτικιστών φοιτητών. Όπως αναφέρει ο Δελμούζος στην εισαγωγή του έργου του, εκφώνησε τελικά τρεις από αυτές τις ομιλίες, πριν το Α΄ Σώμα Στρατού απαγορεύσει τη συνέχισή τους, με την αιτιολογία ότι χρησιμοποιούνταν απρεπείς εκφράσεις για την επίδραση της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών στην παιδεία (Δελμούζος 1971 [1926]). Η πρώτη ομιλία εκφωνήθηκε στο θέατρο «Διονύσια» (28/1/1926), στην οποία σημειώθηκε μεγάλη προσέλευση κόσμου και εκφράστηκε αγωνιστική διάθεση υπέρ του δημοτικισμού (Νούτσος 1990). Το έργο εκδόθηκε το ίδιο έτος από τις εκδόσεις Ράλλη και Σία και επανεκδόθηκε το 1971 από την Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων. Στην έκδοση αυτή διατηρήθηκε η ορθογραφία του Δελμούζου, ενώ επισημάνθηκαν ελάχιστες διορθώσεις τυπογραφικών λαθών και δεν έγιναν άλλες αλλαγές.

Συμβατικό χρονικό σημείο λήξης (με την έννοια της οριστικής φαινομενικά επίλυσης) του ελληνικού γλωσσικού ζητήματος -και της πολιτικής πόλωσης που το χαρακτήριζε- θεωρείται η νομική κατοχύρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας του κράτους το 1976 (Mackridge 2009).³

2.2. Εθνικός Διχασμός και εκπαίδευση: Τα Μαρασλειακά

Τον Οκτώβριο του 1923, ο Υπουργός Παιδείας Κωνσταντίνος Γόντικας,⁴ πολιτικός συνεργάτης και συμπαραστάτης του Ελευθέριου Βενιζέλου, υπέγραψε το Νομοθετικό Διάταγμα «Περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Μαρασλείου Διδασκαλείου». Διευθυντή όρισε τον Αλέξανδρο Δελμούζο, πιστοποιώντας την επάνοδο των δημοτικιστών και της δημοτικής γλώσσας στο εκπαιδευτικό προσκήνιο μετά την περίοδο 1920-1922 (Δημαράς 2003). Το Μαρασλείο Διδασκαλείο φιλοδοξούσε να διαδώσει μια νέα αντίληψη για την εκπαίδευση των δασκάλων, οι οποίοι θα λειτουργούσαν πολλαπλασιαστικά στη διάχυση της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στα σχολεία (Γάτος 2003). Ωστόσο, η έναρξη της λειτουργίας του έγινε κάτω από αντίξοες συνθήκες. Οι μετεκπαιδευόμενοι προέρχονταν από τη σύνθεση προηγούμενων δομών του χαοτικού εκπαιδευτικού συστήματος. Το δεύτερο έτος λειτουργίας του φοιτούσαν σε αυτό μετεκπαιδευόμενοι από τρεις προϋπάρχοντες τύπους Διδασκαλείου με διακριτό πρόγραμμα μαθημάτων. Ταυτόχρονα, υπήρχε ανομοιογένεια του διδακτικού προσωπικού ως προς τις παιδαγωγικές και ιδεολογικές του προσλαμβάνουσες (Παπανούτσος 1978).

Τον Ιανουάριο του 1926, ύστερα από διατύπωση κατηγοριών από τρεις καθηγητές του Μαρασλείου, ο Δελμούζος απολύθηκε από το Διδασκαλείο για την διδασκαλία της ιστορίας από τη Ρόζα Ιμβριώτη, η οποία θεωρήθηκε «αντεθνική» (Γαζή 2011), ενώ επισήμως η απόλυση αφορούσε οικονομικούς λόγους (Δημαράς 2009). Η απόλυση από το δικτατορικό καθεστώς δεν τρόμαξε τον Δελμούζο. Επιχείρησε να απαντήσει με παρεμβάσεις τόσο στον τύπο όσο και με ομιλίες, πέντε από τις οποίες αποτέλεσαν το βιβλίο «Δημοτικισμός και παιδεία». Άλλωστε, δικαστικά ο Δελμούζος δικαιώθηκε. Το αθωωτικό πόρισμα του Αρεοπαγίτη Γ. Αντωνάκη, που εκδόθηκε τον Νοέμβριο του 1926, χαρακτηρίστηκε «μιάν από τις ωραιότερες πράξεις τής Έλληνικής Δικαιοσύνης για την πληρότητα, την ακρίβεια στις σταθμίσεις και τη γενναιότητά της» (Παπανούτσος

³ Έναν αιώνα μετά από τότε που γράφτηκαν οι ομιλίες του Δελμούζου, το δίλημμα δημοτική-καθαρεύουσα φαίνεται ξεπερασμένο μετά την καθιέρωση της δημοτικής. Ωστόσο, προβληματισμό δημιουργεί η παρατηρούμενη τάση μετατροπής της δημοτικής σε μια επιτηδευμένη μεταμοντέρνα νεοκαθαρεύουσα, όπου αρχαϊστικοί τύποι γίνονται καθολικά δεκτοί. Σύμφωνα με τον Κακριδή (2015), όλο και εντονότερα, ο προφορικός και γραπτός λόγος των νεοελλήνων γεμίζει ξενισμούς, αρχαϊσμούς, ακυρολεξίες, ασυνταξίες, σφαλερούς γραμματικούς τύπους και ανορθογραφίες.

⁴ Υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Στυλιανού Γονατά (1922-1924) με ουσιαστικό αρχηγό τον συνταγματάρχη Νικόλαο Πλαστήρα, ηγέτη του Κινήματος της 11ης Σεπτεμβρίου 1922.

1978: 87-88). Το πόρισμα έκανε αίσθηση και ο Βενιζέλος έστειλε από το Λονδίνο τηλεγράφημα στον Δελμούζο, στο οποίο κατέληγε:

«...ἐλπίζω νὰ σᾶς ἔκανε νὰ λησμονήσετε [ενν. το πόρισμα], πρὸς στιγμὴν τουλάχιστον, τὰς πικρίας ποὺ σᾶς ἐπότισαν διότι ἀφιερώσατε τὴν ζωὴν σας ὅπως δώσατε εἰς τὸ Ἕθνος ἐκεῖνο ποὺ τοῦ λείπει καὶ ποὺ τοῦ χρειάζεται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο, τὸ ἀληθινὸ σχολεῖο» (Παπανούτσος 1978: 89).

Εκτός από τεκμήριο της σχέσης αλληλοσεβασμού και εκτίμησης των δύο αντρών, η αναφορά του Βενιζέλου σε «αληθινό» σχολείο αναδεικνύει την αποδοχή της παιδαγωγικής προσέγγισης του Δελμούζου ως απάντηση στην κοινωνική ανάγκη παροχής ποιοτικής εκπαίδευσης από το κράτος.

Ο Δελμούζος βρέθηκε μεταξύ των συμπληγμάτων του αντικομμουνισμού και της διάσπασης των δυνάμεων που καλύπτονταν κάτω από τον μανδύα του δημοτικισμού ή του σοσιαλισμού υπό την ευρεία έννοια (Γαζή 2011).⁵ Υπήρξε αποδέκτης οξύτατης κριτικής και για το βιβλίο «Δημοτικισμός και παιδεία» και για το συνολικό του έργο, χωρίς να είναι κομμουνιστής ούτε σοσιαλιστής. Είχε μια δική του προσέγγιση, η οποία αποτιμούσε τη δημοτική ως εθνική γλώσσα και η οποία δύσκολα μπορούσε να ενταχθεί σε κάποιο από τα υπάρχοντα ή αναδυόμενα πολιτικά κινήματα της εποχής του. Την προσέγγιση και την αυθεντικότητά της φαίνεται να αναγνώρισε και εκτίμησε ο Βενιζέλος, καθιστώντας τον Δελμούζο συνεργάτη του στην αναμόρφωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος ήδη πολύ πριν από τα Μαρασλειακά.

Το πλήθος των δυνάμεων που ενεπλάκησαν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στα Μαρασλειακά είναι εντυπωσιακό: η παγκαλική δικτατορία, οι δημοτικιστές, οι σοσιαλιστές με την ευρεία έννοια, οι κομμουνιστές, οι συντηρητικές δυνάμεις της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο τύπος της εποχής, η Εκκλησία, το Υπουργείο Παιδείας (πολιτική ηγεσία, διοικητικοί υπάλληλοι, εκπαιδευτικοί), υπάλληλοι του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ο στρατός, βουλευτές όλου του πολιτικού φάσματος, και βέβαια προσωπικότητες όπως η Ρόζα Ιμβριώτη και ο Δελμούζος. Ενδεικτικό του κλίματος της εποχής είναι ότι όλες οι παραπάνω δυνάμεις αισθάνθηκαν υποχρεωμένες να πάρουν θέση για το ζήτημα, γεγονός που αναδεικνύει την έντονη διαπάλη για την πολιτική επικράτηση διαταξικών συμμαχιών συγκροτημένων από διαφορετικά στρώματα κάθε κοινωνικής τάξης εντός ενός ραγδαία μεταβαλλόμενου κοινωνικοοικονομικού πλαισίου (Μαυρογορδάτος 2020).

Τα Μαρασλειακά ανέδειξαν τη σημαντικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος ως φορέα ιδεολογίας και παράγοντα δημιουργίας ταυτότητας του πολίτη. Για άλλη μια φορά στη νεοελληνική ιστορία, το γλωσσικό ζήτημα συσχετίστηκε άμεσα με την εθνική ταυτότητα και την αξία που της απέδιδαν οι φορείς της (Mackridge 2009, Φραγκουδάκη 2014). Όλες οι εμπλεκόμενες στη σύγκρουση δυνάμεις οραματίζονταν την ταυτότητα του νεοέλληνα πολίτη από τελείως διαφορετικές αφετηρίες (συντηρητισμός, βενιζελικός φιλελευθερισμός, μαρξισμός), γεγονός που καθιστούσε τη σύγκρουση αναπόφευκτη και προοικονομούσε τη σφοδρότητά της. Όλες οι παραπάνω δυνάμεις επιχειρούσαν να καλύψουν το μεγάλο ιδεολογικό κενό που επήλθε στο κράτος, τους θεσμούς και την κοινωνία μετά τη συντριβή στη Μικρασία και την απώλεια της Μεγάλης Ιδέας (Φραγκουδάκη 2014).

Τρία μόλις χρόνια μετά τα γεγονότα των Μαρασλειακών, κατά τη «Βενιζελική Τετραετία» (1929-1932) (Στεφάνου 1986) σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που αποτιμήθηκε ως «η πιο συνεπής, συγκροτημένη και

⁵ Χαρακτηριστική είναι η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1927. Ο Δελμούζος θεωρούσε τη δημοτική «εθνική» γλώσσα, κάτι που οδήγησε στη σύγκρουσή του με τον Γληνό.

αντιπροσωπευτική προσπάθεια της κυβέρνησης Βενιζέλου να εδραιώσει τη λειτουργία του οικοδομήματος του αστικού καθεστώτος» (Τζόκας 2002: 165). Ωστόσο, ο Βενιζέλος αντιμετώπισε το γλωσσικό ζήτημα ως δευτερεύον και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 δεν είχε γλωσσικό χαρακτήρα. Έτσι, παρά την πολιτική νίκη του βενιζελικού αστισμού, νίκη που όμως στάθηκε προσωρινή, η δημοτική γλώσσα ως επαναστατικό σύμβολο πέρασε από τα χέρια του βενιζελισμού στο εργατικό κίνημα και έγινε φορέας των δικών του προταγμάτων έναντι της αστικής τάξης (Σταυρίδη-Πατρικίου 2007). Τελικά, η μεταρρύθμιση θα αποδομηθεί σταδιακά μέχρι να καταργηθεί στην πράξη από το μεταξικό καθεστώς (Δημαράς 2010).

Οι διαδοχικές μатаιώσεις συντέλεσαν στην αποστασιοποίηση του Δελμούζου από την πολιτική, ενώ βρήκε ως θεωρητική καταφυγή του το έθνος (Αθανασιάδης 2014). Μέσα στις εντάσεις μιας μεταβαλλόμενης κοινωνίας, ήδη από το 1925, έτος έναρξης των Μαρασλειικών, υιοθέτησε σταδιακά μια ουδέτερη στάση, η οποία συμπυκνώνεται στο ότι ο θεσμός του σχολείου οφείλει να στέκεται πάνω από την πολιτική και τα πολιτικά συμφέροντα και να επικεντρώνει τη λειτουργία του στο συμφέρον του κοινωνικού συνόλου (Φραγκουδάκη 1992).

3. Μεθοδολογία

3.1. Σκοπός της μελέτης

Ερευνητικός σκοπός της μελέτης είναι να εντοπιστούν στοιχεία πολιτικού λόγου μέσα στον εκπαιδευτικό και μάλιστα σε συνθήκες πολιτικής πόλωσης (δικτατορία Παγκάλου, Μαρασλειικά). Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι αν υπάρχουν στοιχεία πολιτικού λόγου στον εκπαιδευτικό λόγο του Δελμούζου και ποιες στρατηγικές λόγου χρησιμοποιούνται σε αυτόν.

Επομένως, οι ερευνητικοί στόχοι που εξειδικεύουν τον σκοπό της μελέτης είναι: α) να εντοπιστούν και να αναλυθούν στοιχεία πολιτικού λόγου εντός του εκπαιδευτικού λόγου του δημοτικιστή παιδαγωγού, καθώς και β) να αναλυθούν οι στρατηγικές λόγου και οι μηχανισμοί που χρησιμοποιεί (ονομάτιση, κατηγορήση, επιχειρηματολογία).

3.2 Η έννοια και τα χαρακτηριστικά του πολιτικού και του εκπαιδευτικού λόγου

Ο πολιτικός λόγος (political discourse) αποβλέπει στη νομιμοποίηση των λεγομένων του ομιλητή στο ακροατήριό του (Dunmire 2012). Απώτερος στόχος του ομιλητή που χρησιμοποιεί τον πολιτικό λόγο είναι η πειθώ, να πείσει τους ακροατές του για την αποδοχή μιας άποψης (Chilton 2004). Ο πολιτικός λόγος ορίζεται, όπως κάθε είδος λόγου, πρωταρχικά από το ποιος απευθύνεται σε ποιον, για ποιο θέμα, σε ποια περίσταση και με ποιους σκοπούς παρά από την ίδια τη θεματική ή το προσωπικό ύφος του ομιλητή (van Dijk 2008: 176). Είναι λόγος εξουσίας και μετέρχεται πλήθος εκφραστικών μέσων όπως οι μεταφορές, λ.χ. «το έθνος ως σώμα».

Ο πολιτικός λόγος στηρίζεται στη νομιμοποίηση της έσω ομάδας και την απονομιμοποίηση της έξω ομάδας. Τεχνικές νομιμοποίησης αποτελούν η παράθεση επιχειρημάτων, γενικών ιδεολογικών αρχών, η προβολή χαρισματικής ηγεσίας, ο τονισμός επιτευγμάτων επίδοσης και η θετική αυτοπαρουσίαση (Chilton 2004). Αντίθετα, η αρνητική ετεροπαρουσίαση αφορά τον αναγκαίο άλλο, ο οποίος μπορεί να είναι ο αλλοδαπός, ο «εσωτερικός εχθρός», η θεσμική-επίσημη ή ανεπίσημη αντιπολίτευση. Τεχνικές αρνητικής ετεροπαρουσίασης αποτελούν η χρήση αντίθετων ιδεών-ιδεολογικών ορίων και λεκτικών πράξεων όπως η διατύπωση κατηγοριών, προσβολών κ.ά. (ό.π.).

Σημειώνεται ότι η ανάλυση του πολιτικού λόγου έχει κομβικό ρόλο στην προσπάθεια μελέτης πολύπλοκων ζητημάτων του 21ου αιώνα, διαπίστωση που αφορά και τη μελέτη του παρελθόντος (Dunmire 2012). Τέτοια ζητήματα στο πλαίσιο της

παρούσας μελέτης αποτελούν τα Μαρασλειακά και η επίθεση στον δημοτικισμό κατά την παγκαλική δικτατορία.

Ο εκπαιδευτικός λόγος, ο οποίος αφορά το πεδίο της εκπαιδευτικής πολιτικής, παρουσιάζει ορισμένες ομοιότητες με τον πολιτικό λόγο, του οποίου αποτελεί υποείδος τόσο στο πεδίο της νομοπαρασκευαστικής διαδικασίας όσο και στο πεδίο διαμόρφωσης απόψεων στην κοινή γνώμη (Wodak 2015). Αμφότεροι έχουν στον πυρήνα την πειθώ, καθώς ο εκπαιδευτικός λόγος προσπαθεί να πείσει για την εισαγωγή μιας μεταρρύθμισης ή να υποστηρίξει μια συγκεκριμένη κατεύθυνση εκπαιδευτικής πολιτικής: τη διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης ή την εισαγωγή αλλαγών μέσω μεταρρυθμίσεων και καινοτομιών. Επίσης, και στα δύο είδη λόγου εντοπίζεται η αξιοποίηση της επιχειρηματολογίας προς την υποστήριξη ή απόρριψη μιας θέσης, μιας πολιτικής πρότασης ή μιας εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

Έχει σημασία η διάκριση των όρων εκπαιδευτικός λόγος (educational discourse) και παιδαγωγικός λόγος (pedagogical discourse). Στη διεθνή, κυρίως αγγλοσαξονική, βιβλιογραφία ο πρώτος όρος συνδέεται περισσότερο με την εκπαιδευτική πολιτική και τις επιμέρους διαστάσεις της, ενώ ο δεύτερος συνδέεται, μεταξύ άλλων, με τη διδακτική μεθοδολογία και θέματα παιδαγωγικής της πράξης (βλ. ενδεικτικά Skidmore 2004). Ωστόσο, η διάκριση αυτή δεν είναι απόλυτη και αλληλεπικαλύψεις παρατηρούνται μεταξύ του περιεχομένου των δύο όρων στην αγγλική γλώσσα. Κομβικής σημασίας είναι η αποτύπωση στη βιβλιογραφία ότι ο παιδαγωγικός λόγος έχει πρωτίστως συμπεριληπτική διάσταση, καθώς αποσκοπεί στην ενσωμάτωση του συνόλου του μαθητικού πληθυσμού ενός κράτους στις διαδικασίες του εκπαιδευτικού συστήματος (Skidmore 2004). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο δημοτικισμός αποσκοπούσε στην ενσωμάτωση του συνόλου του μαθητικού πληθυσμού στη διδασκαλία της ομιλούμενης γλώσσας του λαού, σε αντίθεση με τη διδασκαλία της καθαρεύουσας που προέκριναν οι λογιότατιστές, οι οποίοι αποτελούσαν μια κοινωνική μειοψηφία που σπάνια μιλούσε την καθαρεύουσα εκτός συγκεκριμένων κοινωνικών περιστάσεων.

3.3. Κριτική Ανάλυση Λόγου και θεωρία επιχειρηματολογίας

Η συλλογή ομιλιών του Δελμούζου αποτελεί προσπάθεια υπεράσπισης του δημοτικισμού και μπορεί να ενταχθεί στο πολιτικό (υπο)είδος της διάλεξης, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Reisigl (βλ. Reisigl & Wodak 2020: 155). Κάθε επιμέρους ομιλία του Δελμούζου είναι συνέχεια της προηγούμενης και όλες μαζί συγκροτούν ένα σύνολο, το οποίο μπορεί να ενταχθεί στο πεδίο δράσης που αφορά τη διαμόρφωση δημόσιων στάσεων, απόψεων και βούλησης. Οι δημοτικιστές, συμπεριλαμβανομένου του Δελμούζου, είχαν τόλμη και έντονη δημόσια παρουσία. Αποτέλεσαν δυναμικό κίνημα, το οποίο ήρθε αντιμέτωπο με εξίσου ισχυρές συντηρητικές δυνάμεις θέτοντας ως πεδίο διαμάχης εξόχως ευαίσθητα θέματα της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας. Ο Δελμούζος είχε διττό στόχο: α) να ενημερώσει το ευρύ κοινό και να το επηρεάσει ευμενώς ως προς τη δημοτική και β) να υπερασπιστεί τον δημοτικισμό αντικρούοντας τα επιχειρήματα των αντιπάλων του.

Μεθοδολογικά, στην επεξεργασία των ομιλιών του Δελμούζου αξιοποιήθηκε η Κριτική Ανάλυση Λόγου (ΚΑΛ) και η θεωρία της επιχειρηματολογίας. Η ΚΑΛ χρησιμοποιείται ευρέως στη μελέτη του πολιτικού λόγου προκειμένου να εντοπίσει σχέσεις εξουσίας και να αναδείξει τις ρητές και τις λανθάνουσες θέσεις των ομιλητών (Wodak 2001). Αυτή η μεθοδολογική επιλογή έρχεται σε αντίθεση με εκείνη της πλειονότητας των ερευνών, οι οποίες στην ανάλυση του πολιτικού λόγου αξιοποιούν την Ανάλυση Περιεχομένου. Η ΚΑΛ επιλέχθηκε, διότι υποστηρίζει ότι η γλώσσα εκφράζει σχέσεις ισχύος: αποτελεί μέσο κατάκτησης ή διατήρησης της εξουσίας, αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως μέσο ανατροπής της εξουσίας (Fairclough & Fairclough 2012,

Reisigl & Wodak 2020). Η ΚΑΛ ακολουθεί σε αυτό το σημείο τον Gramsci, ο οποίος υποστήριξε ότι οι ιδεολογίες, οι θεσμοί και οι πρακτικές της κοινωνίας διαμορφώνονται πρωτίστως μέσω της γλώσσας και ελέγχονται από τις κοινωνικές ομάδες που βρίσκονται στην εξουσία. Παράλληλα, επισήμανε ότι η γλώσσα διαμορφώνει ιδεολογίες, θεσμούς και κοινωνικές πρακτικές και ως εκ τούτου μέσω της γλώσσας είναι δυνατόν σειρά πολιτικών επιλογών να αναμορφωθούν προς όφελος καταπιεζόμενων ομάδων (Γκράμσι 2008).

Για την ανάλυση των ομιλιών στο πλαίσιο της ΚΑΛ αξιοποιήθηκε κυρίως το πλαίσιο της λογοϊστορικής προσέγγισης (ΛΙΠ) της Wodak και των συνεργατών της. Η ΛΙΠ μελετά το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου εκφέρεται ο λόγος και εστιάζει στη θετική αυτοπαρουσίαση και την αρνητική ετεροπαρουσίαση (Reisigl & Wodak 2020). Εστιάζει δηλαδή στην αντιθετική σχέση του «εμείς» και του «οι άλλοι», την αναπαράσταση του εαυτού και του «άλλου» στον πολιτικό λόγο. Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύονται ταυτοτικά ζητήματα σχετικά με την ομάδα του ομιλητή και την αντίπαλη, την «άλλη» ομάδα (έσω και έξω ομάδα, αντίστοιχα). Στον πολιτικό λόγο, οι ομάδες αυτές αφορούν πολιτικές και κομματικές παρατάξεις με αντίθετες προσεγγίσεις σε θέματα του κοινωνικού βίου, δηλαδή με διαφορετικές κοσμοαντιλήψεις και κοσμοθεωρίες. Στις διαφορετικές αυτές αντιλήψεις εντάσσεται και η εκπαίδευση, όπως και τα ζητήματα που αφορούν την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο αποτελεί τον κυριότερο μηχανισμό κοινωνικής αναπαραγωγής.

Η ανάλυση που ακολουθεί επικεντρώνεται στις στρατηγικές λόγου της ονομάτισης (nomination) και της κατηγορήσης (predication). Η ονομάτιση αφορά την κατασκευή κοινωνικών δρώντων, αντικειμένων, φαινομένων, συμβάντων, διαδικασιών και δράσεων μέσα από τον λόγο με μηχανισμούς τη χρήση δεικτικών, κατηγοριοποιήσεων, ανθρωπωνυμίων, μετωνυμίων κ.ά. Η κατηγορήση αφορά τη θετική ή αρνητική αξιολόγηση κοινωνικών δρώντων μέσα από τον λόγο με μηχανισμούς τους αξιολογικούς χαρακτηρισμούς με χρήση επιθέτων, παραθέσεων, αναφορικών προτάσεων, κατηγορουμένων, συγκρίσεων, παρομοιώσεων, υπαινιγμών και επικλήσεων κ.ά.

Εκτός των παραπάνω, η θεωρία της επιχειρηματολογίας είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στην παρούσα μελέτη ως διακριτός κλάδος ανάλυσης των κειμένων, καθώς δεν αντιμετωπίζει το κείμενο ως απλό μέσο μετάδοσης πληροφορίας, αλλά ως μέσο πειθούς. Η επιχειρηματολογία επομένως έχει στόχο την πειθώ: να πειστεί ο αποδέκτης να δράσει με συγκεκριμένο τρόπο ή να υιοθετήσει μια ορισμένη στάση ή άποψη σε ένα θέμα που παρουσιάζει ομιλητής (Σακελλαρίου 2024). Η επιχειρηματολογία διαρθρώνεται γύρω από την ανταλλαγή και την εκτίμηση επιχειρημάτων και στοχεύει στην παραγωγή, την ανάλυση και την αξιολόγηση των επιχειρημάτων (Andriessen 2006).

Η ανάγκη εντοπισμού της εγκυρότητας των λεγομένων και του κύρους κάθε ομιλητή έχουν ανοίξει τον δρόμο μιας πρόσφορης και πολλά υποσχόμενης μελέτης της επιχειρηματολογίας στον δρόμο που άρχισε από τον Αριστοτέλη και εξελίσσεται από τους σύγχρονους μελετητές της επιχειρηματολογίας. Επιχείρημα αποτελεί ένα σύνολο δηλωτικών προτάσεων (όχι ερωτήσεις, προσταγές, ευχές), μία από τις οποίες εκφράζει τη θέση του ομιλητή ή συγγραφέα και η άλλη ή άλλες εκφράζουν τους λόγους που ο ίδιος προβάλλει για να υποστηρίξει τη θέση του (Παιονίδης 2014). Η υποστηριζόμενη θέση ονομάζεται συμπέρασμα και οι λόγοι ονομάζονται προκείμενες του επιχειρήματος, ενώ δεν υπάρχει επιχείρημα χωρίς συμπέρασμα και έστω μία προκείμενη (Walton 2021). Μέσω της μελέτης των επιχειρημάτων καθίσταται δυνατή η ανάδειξη των θέσεων του ομιλητή-συγγραφέα και η τεκμηρίωση της υποστήριξής τους με έγκυρο ή μη τρόπο.⁶

⁶ Για την παραγωγή έγκυρων επιχειρημάτων έχει προταθεί η εισαγωγή της διδασκαλίας της επιχειρηματολογίας ήδη από το Γυμνάσιο ή/και τις ανώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου, όπου θα

Στη μελέτη γίνεται ανάλυση της δομής χαρακτηριστικών επιχειρημάτων του Δελμούζου υπέρ του δημοτικισμού, ενώ διερευνήθηκαν και οι λογικές πλάνες, που εντοπίστηκαν σε συγκεκριμένη αντίπαλη επιχειρηματολογία,⁷ όπως αυτή αναφέρεται από τον Δελμούζο. Η σύνθεση ΚΑΛ και επιχειρηματολογίας έχει ήδη αξιοποιηθεί ερευνητικά με γόνιμο τρόπο και σε ελληνικά δεδομένα (Fairclough & Fairclough 2012, Μπουκάλα 2020, Sakellariou & Goutsos 2021).

4. Ανάλυση των δεδομένων

4.1. Στρατηγική λόγου ονομάτισης και κατηγορήσης: Έξω και έσω ομάδα

Στις ομιλίες του⁸ ο Δελμούζος χρησιμοποίησε τη στρατηγική της ονομάτισης και της κατηγορήσης για να ορίσει και να αξιολογήσει τον δημοτικισμό και τους αντιπάλους του. Κατέφυγε σε αρκετά σημεία στην ονομάτιση, αλλά και την κατηγορήση προβαίνοντας σε αξιολογικούς χαρακτηρισμούς τόσο θετικούς για μια σειρά από όρους γύρω από τη δημοτική, όσο και αρνητικούς για το σύνολο των όρων που σχετίζονταν με την αντίπαλη πλευρά των λογιотаτιστών. Με αυτόν τον τρόπο κατασκεύασε τον αντίπαλο «άλλο», την έξω ομάδα του λογιотаτισμού, προσωποποιημένη στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η χρήση της μετωνυμίας της Φιλοσοφικής Σχολής για τους λογιотаτιστές αποτελεί πυρήνα της σκέψης του Δελμούζου στην αναφορά του στους αντιπάλους του δημοτικισμού. Οι αναφορές στον Πίνακα 1 είναι ενδεικτικές και όχι εξαντλητικές.

Πίνακας 1. Στρατηγικές λόγου ονομάτισης και κατηγορήσης για την έξω ομάδα

Ομιλίες (Δελμούζος 1971 [1926])	Αποσπάσματα με στρατηγικές ονομάτισης και κατηγορήσης (με έντονα γράμματα η ονομάτιση)
Πρώτη ομιλία: I. Βασικό αξίωμα της παιδείας, II. Νεοελληνική πραγματικότητα (σελ. 11-12)	Αυτό όμως δεν μπορεί πια να γίνη ύστερα από την άπτομη στροφή που έκαμε ή Πολιτεία στην εκπαιδευτική της πολιτική.
	Στις όμιλίες μου όμως δε θα περιμένετε να υπερασπιστώ τη νέα εκπαιδευτική κίνηση σε όσα μήνες τώρα της σέρνει ή σκούπα τών αντιδραστικών .
	Τέτοιο ζήτημα δεν κανονίζεται αυθαίρετα από τον A ή το B κυβερνήτη, ύπουργό, γλωσσολόγο ή παιδαγωγό . Είναι ζήτημα λαϊκό, έθνικό, ή κραυγή των παιδιών μας, ό πόνος ενός όλόκληρου λαού που δε θέλει, δεν μπορεί ν' άρνηθει τον έαυτό του.
	Άπέναντι στη συστηματική εκατόχρονη προσπάθεια των άρχαϊστών μέσα στο κράτος , και ξεχωριστά στην έλληνική παιδεία, ό εκπαιδευτικός δημοτικισμός δεν έχει να δείξη παρά μόνο την προσπάθεια της τελευταίας δεκαετίας.
Τρίτη ομιλία: Το πρόγραμμα του Γυμνασίου	Καμιά αυθαρεσία και συκοφαντία δεν μπορεί να τó πνίξη, όπως δεν μπορεί και να ξαναζωντανέψη τή φιλοσοφική σχολή του πανεπιστημίου και τόν κόσμο που συμβολίζει .
	Ποιός φταίει; Οί λόγοι είναι πολλοί. Μά πάλι θέλοντας και μή θυμούμαι τή φιλοσοφική σχολή , γιατί εκεί είναι ή πηγή που μορφώνεται τó προσωπικό για τή μέση, ακόμα και για τή δημοτική

μπορούσε να διδάσκεται η δομή του επιχειρήματος (προκείμενες, συμπεράσμα) και η ανάλυση επιχειρήματος μέσα από πηγές (Σακελλαρίου 2020, 2024).

⁷ Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, ως πλάνες νοούνται σφάλματα στον συλλογισμό, που στηρίζονται σε μια λανθασμένη σύνδεση ανάμεσα στις προκείμενες και το συμπέρασμα που συγκροτούν ένα επιχείρημα (van Eemeren et al. 2002). Πλάνες ανιχνεύθηκαν σε επιχείρημα των λογιотаτιστών το οποίο παραθέτει ο Δελμούζος. Στη μελέτη δεν γίνεται ένταξη των επιχειρημάτων σε αριστοτελικούς τόπους (τοpoi).

⁸ Στην ανάλυση των αποτελεσμάτων της μελέτης έγινε επεξεργασία όλων των ομιλιών ως ενιαίου συνόλου.

(σελ. 69)	ἐκπαίδευση, καὶ ἀπὸ κεῖ ἕναν αἰῶνα τώρα πηγάζει τὸ πνεῦμα ποὺ τὴν κυβερνᾷ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο στὴν πρώτη μου ὁμιλία, μιὰ ὁμιλία ὀλότελα ἀπρόσωπη, ξεχώρισα τὴ φιλοσοφικὴ σχολή, ἂν καὶ ἤξερα πὼς σ' αὐτὴ ἦταν καὶ εἶναι καὶ ἄνθρωποι ζωντανοί. Μὰ μὲ ὅλες τὶς ἐξαιρέσεις ἢ πνοὴ ποὺ ἔπνεε καὶ πνέει κυρίαρχη στὶς σκοτεινές της αἰθουσες καὶ ἀπὸ κεῖ σὲ ὅλο τὸν ἐλληνισμό ἦταν καὶ εἶναι ἀκόμα θανατηφόρα.
Πέμπτη ὁμιλία: Εθνικὴ μόρφωση (σελ. 101, 125, 126)	Καὶ ὅμως ὅσοι πολέμοῦν τὸ δημοτικισμό δὲν ἄρνοῦνται μονάχα τέτοιο συμπέρασμα, μὰ πιὸ πολὺ ἀκόμα λένε πὼς ὁ δημοτικισμὸς εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸν ἀντεθνισμό. Γιὰ τὴν πολύμερη αὐτὴ καὶ συστηματικὴ προσπάθεια στὴν πράξη (ενν. τὴν προσπάθεια στο Μαρασλειο), ποὺ ἡ Πολιτεία τὴ σταμάτησε ἀπότομα, θὰ μιλήσουμε ἄλλοτε πλατιά, γιατί ἂν καὶ κράτησε μονάχα λίγα χρόνια, ἔχει νὰ δείξει πεῖρα πολυτιμότητα. ...ἢ θ' ἀποχτήση καὶ ἡ Ἑλλάδα ἀληθινὴ παιδεία, ἢ θὰ μείνῃ στὸ σκοτάδι. Χωρὶς τὸ δημοτικισμό, οὔτε τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ μορφωθῇ οὔτε τὸ ἔθνος. Ἔτσι ἡ σημασία του ὑψώνεται ἀπάνω ἀπὸ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις καὶ κόμματα, καὶ ἡ δύναμή του ἀπάνω ἀπὸ κάθε πρόσκαιρη βία καὶ διωγμό. Γιατί πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ζωῆς ἐνὸς ὁλόκληρου λαοῦ, ποὺ δὲ θέλει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ πεθάνῃ.

Οι αντίπαλοι του δημοτικισμοῦ καὶ υπέρμαχοι της καθαρεύουσας εἴτε αναφέρονται με τὸν γενικευτικὸ ὅρο *Πολιτεία*, ποὺ χρησιμοποιεῖται ὡς κύριο ὄνομα καὶ συλλογικὴ ἔννοια εἴτε προσωποποιοῦνται με τὸν ὅρο *φιλοσοφικὴ σχολή*. Ἡ τελευταία λειτουργεῖ ὡς σύμβολο ἐνὸς ὁλόκληρου κόσμου, τοῦ λογιотаτισμοῦ, ποὺ προκρίνει τὴ χρῆση της καθαρεύουσας ὡς μόνῃς αυθεντικῆς ἐθνικῆς γλώσσας ἐναντὶ τοῦ πλήθους τῶν διαλέκτων της δημοτικῆς. Ὁ κόσμος τοῦ λογιотаτισμοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς οπαδοὺς της καθαρεύουσας τόσο μέσα στις δομές τοῦ κράτους ὅσο καὶ στὴν κοινωνία, διαμορφώνοντας μιὰ ευρύτερη ἐξω ομάδα ἐναντὶ της ἐσω ομάδας τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ της εκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης.

Τα μέλη της ἐξω ομάδας χαρακτηρίζονται *ἀντιδραστικοί, ἀρχαῖστὲς μέσα στὸ κράτος, ὅσοι πολέμοῦν τὸ δημοτικισμό*. Ἡ ἐξω ομάδα ταυτίζεται, κατὰ τὸν Δελμούζο, με τὴν ἀντιμεταρρύθμιση ἀπέναντι στὴ νέα εκπαιδευτικὴ κίνηση τοῦ δημοτικισμοῦ. Επιπλέον, ταυτίζεται με τὸ κράτος, ἀφοῦ οἱ ἀρχαῖστὲς δρουν ἐντὸς αὐτοῦ ὄντας δημόσιοι υπάλληλοι. Με τὸν τρόπο αὐτὸ ἀναδεικνύεται μιὰ ταύτιση τοῦ λογιотаτισμοῦ με τὸ κράτος, τὴν *Πολιτεία*, ἡ ὁποία διαρκεῖ ἤδη ἕναν αἰῶνα ὅταν ὁ Δελμούζος γράφει τὶς ὁμιλίες του.

Πίσω ἀπὸ τὴ σύγκρουση δημοτικῆς-καθαρεύουσας λανθάνει ὁ Εθνικὸς Διχασμός, ἡ σύγκρουση βενιζελικῶν-αντιβενιζελικῶν πολιτικῶν δυνάμεων ἐναλλασσόμενων στὴν ἐξουσία, ἀκολουθώντας τὸ σχῆμα «μεταρρύθμιση-ἀντιμεταρρύθμιση». Ἡ ἐνταση της σύγκρουσης φαίνεται μέσω της χρήσης πολεμικοῦ λόγου ἀπὸ τὸν Δελμούζο, καθὼς ὁ δημοτικισμὸς δέχεται *πόλεμο, πρόσκαιρη βία καὶ διωγμό*. Ἡ ἀναφορὰ σχετίζεται με τὰ Μαρασλειακά καὶ τὶς ἀπολύσεις δημοτικιστῶν ἀπὸ θέσεις στὴ δημόσια ἐκπαίδευση, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἰδίου τοῦ Δελμούζου.

Ὁ Δελμούζος δὲν κάνει καμία ὀνομαστικὴ ἀναφορὰ σε πολιτικὲς δυνάμεις. Ωστόσο, στὴν ἀρχὴ της πρώτης ὁμιλίας δηλώνει πὼς ἡ δημιουργία ἐνὸς αυθεντικοῦ νεοελληνικοῦ σχολείου, ὅπου χρησιμοποιεῖται ἡ γλώσσα ποὺ μιλοῦν τὰ παιδιά, δηλαδὴ ἡ δημοτικὴ,

«...δὲν κανονίζεται αὐθαίρετα ἀπὸ τὸν Α ἢ τὸ Β κυβερνήτη, ὑπουργό, γλωσσολόγο ἢ παιδαγωγό. Εἶναι ζήτημα λαϊκό, ἐθνικό, ἢ κραυγὴ τῶν παιδιῶν μας, ὁ πόνος ἐνὸς ὁλόκληρου λαοῦ ποὺ δὲ θέλει, δὲν μπορεῖ ν' ἄρνηθεῖ τὸν ἑαυτὸ

του. Έδω δὲ στέκει καμιά αὐθαιρεσία, μὰ τὸ ἀπρόσωπο μονάχα κατηγορικὸ πρέπει, ἢ κατηγορικὴ προσταγή» (Δελμούζος 1971 [1926]: 11-12).

Για εκείνον, το ζήτημα της εκπαίδευσης του λαού είναι υπερκομματικό και διεπιστημονικό και αφορά το σύνολο της κοινωνίας. Με τον ίδιο τρόπο κλείνει τις ομιλίες του, αναφέροντας πως η εκπαίδευση του λαού βρίσκεται πάνω από επιμέρους κοινωνικές αντιθέσεις και πολιτικά κόμματα. Για τον Δελμούζο, η εκπαίδευση του λαού εντός ενός σχολείου που έχει οργανωθεί με βάση τις ανάγκες του αποτελεί ζωτική συνιστώσα επιβίωσης του Ελληνισμού. Για να ενισχύσει τη θέση του υπέρ του δημοτικισμού και της δημοτικής γλώσσας, ο Δελμούζος απομακρύνεται από τα πολιτικά πράγματα.

4.2 Στρατηγική λόγου ονομάτισης και κατηγορήσης: Σύγκριση δημοτικής-καθαρεύουσας

Έχοντας ορίσει τους αντιπάλους του δημοτικισμού, ο Δελμούζος προχωρά στην πρώτη ομιλία του σε μια ιστορική συγκριτική αναφορά σχετικά με τη δημιουργία της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Ξεκινώντας από τη δημοτική, αναφέρει πως είναι η ζωντανή, ομιλούμενη γλώσσα του λαού που εξελίσσεται εδώ και αιώνες. Υπογραμμίζει χαρακτηριστικά: «Σ' αυτή έχει αποκρυσταλλώσει ο λαός τον ψυχικό του κόσμο» (Δελμούζος 1971 [1926]: 21). Αν και η δημοτική περιφρονήθηκε από τους λογίους, επιβλήθηκε σταδιακά στη λογοτεχνία, την επιστήμη και τη σχολική διδασκαλία από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Τα ρήματα που χρησιμοποιεί ο Δελμούζος για την πορεία της δημοτικής μέσα στον χρόνο είναι, μεταξύ άλλων, τα *έφτασε, μιλούσε, έχει αποκρυσταλλώσει, έμεινε, καλλιεργήθηκε, επιβλήθηκε, απλώθηκε, κλόνισε*, τα οποία καταδεικνύουν τη διαρκώς αυξανόμενη σημασία της και την επικράτησή της έναντι της καθαρεύουσας. Η δημοτική για τον Δελμούζο αποκρυστάλλωσε τα βαθύτερα νοήματα του ελληνικού λαού και επιβλήθηκε λόγω της αποδοχής της από τον ίδιο τον λαό. Έτσι, κάθε προσπάθεια κατάργησής της κλονίζεται διαχρονικά λόγω των γερών θεμελίων της, είναι μάταιη και καταδικασμένη εκ των προτέρων.

Αντίθετα, όπως αναφέρει, η καθαρεύουσα αποτελεί τεχνητό δημιούργημα, μη φυσικό, που στηρίζεται στην παράδοση του Αττικισμού, μια παράδοση λογίων, γεννημένη τον πρώτο μεταχριστιανικό αιώνα, η οποία μιμούνταν τη γλώσσα της κλασσικής Αθήνας. Στην πραγματική ζωή δεν μιλήθηκε ούτε από τους λογίους και παρέμεινε η επίσημη γλώσσα του κράτους και της επιστήμης, ενώ αποτέλεσε χαρακτηριστικό παράδειγμα εισαγωγής μιας ιδέας αταίριαστης με την ψυχοσύσταση του ελληνικού λαού. Η προσπάθεια μιμητισμού της αρχαιότητας επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς, όπως η αρχιτεκτονική και η κοινωνική οργάνωση, με αποτέλεσμα την πρόχειρη κάλυψη αναγκών και τη δημιουργία μιας ξένης και άγονης παράδοσης. Συνοπτικά, η καθαρεύουσα υπήρξε ξένη προς την πραγματικότητα του λαού σε αντίθεση με τον δημοτικισμό, ο οποίος στηρίχθηκε διαχρονικά σε γόνιμο και στερεό έδαφος, αφού προήλθε από τη ζωντανή, ομιλούμενη γλώσσα του λαού.

Η παραπάνω σύγκριση ολοκληρώνεται με την αναφορά σε όλα εκείνα τα αντιθετικά στοιχεία που συγκροτούν τον δημοτικισμό και τον λογιotaτισμό, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 2 με αποσπάσματα από το βιβλίο του Δελμούζου.

Πίνακας 2. Στρατηγική λόγου ονομάτισης και κατηγορήσης για την ιστορική σύγκριση δημοτικής-καθαρεύουσας (Δελμούζος, 1971 [1926]: 22-23)⁹

Χαρακτηριστικά	Δημοτικισμός-δημοτική γλώσσα	Λογιotaτισμός-καθαρεύουσα
----------------	------------------------------	---------------------------

⁹ Με έντονα γράμματα η ονομάτιση.

Είδος-προέλευση δημιουργίας	δημοτική παράδοση με πολλά στοιχεία ακόμα ανεξέλιχτα (sic)	τεχνητό, αυθαίρετο δημιούργημα
Δημιουργός	δημιούργημα όλόκληρου λαού και ανθρώπων που στηρίχτηκαν και στηρίζονται σ' αυτόν	δημιούργημα μιας άσημαντης πλειοψηφίας
Σχέση με σύγχρονη πραγματικότητα	στηρίζεται στη ζωή και στις ανάγκες του λαού	στάθηκε μακριά από την πραγματικότητα (αρχαϊστική παράδοση)
Κύριο γνώρισμα	ό θετικισμός, ό συγχρονισμός (ενν. ο εκσυγχρονισμός) και ή ζωντανή δημιουργία	ή άπλη μεταφορά ή ή μίμηση
Λογοτεχνία	δημοτική λογοτεχνία	ξεπερασμένη πιά
Επιστήμη	πρώτες προσπάθειες στην έπιστήμη	καθαρεύουσα έπιστήμη
Αρχιτεκτονική	ανεξέλιχτα (sic) ή ανεκμετάλλευτα στοιχεία λαϊκής αρχιτεκτονικής (χωριάτικο σπίτι, έξωκλήσι κτλ)	επίσημη αρχιτεκτονική των άθιναϊκών σπιτιών
Κοινωνική οργάνωση	κοινοτικό σύστημα, κοινότητες, άποκέντρωση	στην κρατική και κοινωνική οργάνωση την πιό άυστηρή συγκέντρωση με κέντρο τή Λερναία "Υδρα των ύπουργείων

Στον παραπάνω πίνακα αναδεικνύονται οι αξιολογικοί χαρακτηρισμοί του Δελμούζου για τις δύο ποικιλίες της ελληνικής γλώσσας, τη δημοτική και την καθαρεύουσα. Κατά τη χρήση της στρατηγικής λόγου της κατηγορήσης χρησιμοποιεί επίθετα, επεξηγήσεις, αναφορικές προτάσεις και μεταφορές («Λερναία Ύδρα» τα υπουργεία) για να αξιολογήσει θετικά τη δημοτική και αρνητικά την καθαρεύουσα.

Στο δεύτερο τμήμα της πρώτης ομιλίας που αφορά την αποτύπωση της νεοελληνικής πραγματικότητας του 1926, ο Δελμούζος προέβη σε μια λεπτομερειακή σύγκριση της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Η συγκριτική αναφορά αποτελεί το καταλληλότερο σημείο για τον εντοπισμό των μηχανισμών της ονομάτισης και της κατηγορήσης των δύο ποικιλιών της γλώσσας. Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι μηχανισμοί που χρησιμοποιεί για την ανάδειξη όρων όπως γλωσσικός διχασμός, μορφωμένοι (λόγιοι), λαός, λαϊκά στοιχεία, αρχαϊσμός.

Πίνακας 3. Μηχανισμοί ονομάτισης και κατηγορήσης στη σύγκριση δημοτικής-καθαρεύουσας γλώσσας (Δελμούζος 1971 [1926]: 22-23)¹⁰

Θέμα	Ονομάτιση	Κατηγορήση
γλώσσα	γλώσσα	• εκδήλωση του πολιτισμού • παρουσιάζει περίεργο διχασμό • έχουμε δύο γλώσσες, την κοινή δημοτική και την καθαρεύουσα
γλωσσικός διχασμός	νοοτροπία	• η σημασία του απλώνεται και χαρακτηρίζει ολόκληρο το νεοελληνικό πολιτισμό • η νοοτροπία που έσπρωξε τους μορφωμένους να αφήσουν τη φυσική τους γλώσσα για να μιμηθούν γλωσσικό όργανο από αιώνες πια νεκρό φυσικό ήταν να μη περιοριστεί μονάχα στη γλωσσική μορφή μα να απλωθεί στο πλούσιο περιεχόμενο της δημοτικής και να φανερωθεί και σε άλλες εκδηλώσεις της ζωής μας • με αυτόν τον τρόπο ικανοποιήθηκαν πρόχειρα ποικιλότητες ανάγκες και γεννήθηκε σε πολλές εκδηλώσεις του πολιτισμού μας μια παράδοση με απλή μεταφορά, ξένη και άγονη
μορφωμένοι (λόγιοι)	μορφωμένοι, μειοψηφία	• άφησαν τη φυσική τους γλώσσα για να μιμηθούν γλωσσικό όργανο από αιώνες πια νεκρό • περιφρόνησαν το νεοελληνικό φυσικό (εννοεί τη φύση του νεοέλληνα, τα ιδιαίτερα γνωρίσματα και χαρακτηριστικά του) • δεν κατάλαβαν τον τόπο που ζητούσαν να εκπολιτίσουν • έφεραν δικά μας παλαιά ή ξένα συστήματα και ιδέες που πολλές τους ήταν αταίριαστες με τη ψυχοσύσταση του ελληνικού λαού • έφεραν (εννοεί παλαιά δικά μας ή ξένα συστήματα και ιδέες) και στους τομείς που είχαμε πολύτιμα στοιχεία δημιουργημένα από τον λαό και τις πραγματικές του ανάγκες με την πολύχρονη ζωντανή αφομοίωση (π.χ. αρχιτεκτονική, κοινωνική οργάνωση κ.ά.) • ασήμαντη μειοψηφία που στάθηκε μακριά από την πραγματικότητα που ζούσε
λαός	λαός, ελληνικός λαός	δημιούργησε πολύτιμα στοιχεία από τις πραγματικές του ανάγκες με πολύχρονη

¹⁰ Ό,τι ακολουθεί στην τρίτη στήλη του πίνακα αποτελεί απόσπασμα από το κείμενο του Δελμούζου, κάποτε ελαφρά τροποποιημένο για τις ανάγκες της παρουσίασης.

		ζωντανή αφομοίωση (π.χ. στην αρχιτεκτονική, την κοινωνική οργάνωση κ.ά.)
λαϊκά στοιχεία	στοιχεία του λαού	πολλά έμειναν ανεκμετάλλευτα και ανεξέλιχτα (sic)
δημοτική	γλωσσικός σκοπός, όργανο διδασκαλίας	• κοινή • με διάφορες ιδιωματικές αποχρώσεις • είναι ενιαία, αυθύπαρκτη, φυσική και ζωντανή • έφτασε στη σημερινή της μορφή με μακρόχρονη εξέλιξη από την αρχαία κοινή ζώντας στην ψυχή και τα χείλη ενός ολόκληρου λαού που τη μιλούσε πάντα σε όλη του τη ζωή • σε αυτή έχει αποκρυσταλλώσει ο λαός τον ψυχικό του κόσμο • περιφρονημένη από τους λογίους έμεινε αιώνες ακαλλιέργητη • μονάχα στη λυρική ποίηση καλλιεργήθηκε κάπως στην εποχή της κρητικής σχολής το κρητικό ιδίωμα, καλλιεργήθηκε πιο συστηματικά με τον κοινό της τύπο αργότερα στην Ιόνια σχολή, • επιβλήθηκε σε όλη τη λογοτεχνία από την προτελευταία εικοσαετία του περασμένου αιώνα (εννοεί 1860-1880) • απλώθηκε σε λίγα χρόνια και κλόνισε τόσο την καθαρεύουσα, που πολλά στοιχεία της βρίσκουν θέση και στον πιο συντηρητικό τύπο • άρχισαν να την καλλιεργούν και στην επιστήμη • την τελευταία δεκαετία (εννοεί 1916-1926) έγινε γλωσσικός σκοπός και όργανο διδασκαλίας στο δημοτικό σχολείο • φυσική γλώσσα • πλούσιο περιεχόμενο
καθαρεύουσα	συνθηματικό όργανο (κυρίως για την αφηρημένη σκέψη, άρα όχι την καθημερινή ζωή του λαού και τις ανάγκες του), γλωσσικό όργανο (από αιώνες πια νεκρό), παράδοση (ξένη και άγονη)	• την έφτιασαν με το μυαλό οι λόγιοι το 18ο αιώνα απάνω στην παράδοση του Αττικισμού • χωρίς ενότητα και αυθυπαρξία • παράρτημα της Αττικής • χωρίς σταθερή μορφή • δε μιλήθηκε στη ζωή από κανένα ούτε κι από τους λογίους, τη μιλούν μονάχα σε επίσημες συγκεντρώσεις και ιδρύματα, βουλή, δικαστήριο, πανεπιστήμιο κλπ • γράφεται στις κρατικές υπηρεσίες και στον καθημερινό τύπο άλλοτε

		αυστηρότερη και άλλοτε χαλαρότερη ή ολότελα αναρχική • εξουσιάζει την επιστήμη • συνθηματικό όργανο για την αφηρημένη σκέψη • παράδοση ξένη και άγονη
δημοτική και καθαρεύουσα γλώσσα (από κοινού)	ρεύματα, παραδόσεις	• έχουν ομοιότητες αλλά διαφέρουν στο λεξιλόγιο, το τυπικό, τη φωνητική και τη σύνταξη • ξεχωρίζουν καθαρά δύο γλώσσες αλλιώτικες • δύο αντίθετα ρεύματα • δύο αντίθετες παραδόσεις
αρχαϊσμός	παράδοση (η οποία περιλαμβάνει καθαρεύουσα γλώσσα, καθαρεύουσα λογοτεχνία, καθαρεύουσα επιστήμη, αρχιτεκτονική αθηναϊκών σπιτιών, συγκέντρωση-συγκεντρωτισμός), λόγια παράδοση	• ανεδαφικός • ξένος στη σύγχρονη πραγματικότητα • τεχνητό, αυθαίρετο δημιούργημα • αρχαϊστική παράδοση με κύριο γνώρισμα την απλή μεταφορά ή τη μίμηση • καθαρεύουσα γλώσσα • καθαρεύουσα λογοτεχνία ξεπερασμένη πια • καθαρεύουσα επιστήμη • επίσημη αρχιτεκτονική με τα διάφορα δωρικά αγκωνάρια των αθηναϊκών σπιτιών • κρατική και κοινωνική οργάνωση με την πιο αυστηρή συγκέντρωση με κέντρο τη Λερναία Ύδρα (μεταφορά) των υπουργείων κ.ά. • περιφρόνησε την πραγματική ζωή του τόπου μας, τη ζωή μας • δεν αποτελεί προϋπόθεση αληθινής δημιουργίας που θα καρποφορήσει όπου βρει πολλά ψυχικά χαρίσματα
δημοτικισμός	δημοτική παράδοση, δημιούργημα (που περιλαμβάνει δημοτική γλώσσα, δημοτική λογοτεχνία, πρώτες προσπάθειες στην επιστήμη, λαϊκή αρχιτεκτονική, κοινοτικό σύστημα, κοινότητες, αποκέντρωση), (σύγχρονη λαϊκή) πραγματικότητα, όχι ρομαντισμός, σταμάτημα, τείχη (αρνητική ονομάτιση_τι δεν είναι), συγχρονισμός (αναγνώριση γόνιμων στοιχείων και αφομοίωση ξένων), (απαραίτητη) προϋπόθεση (αληθινής) δημιουργίας	• αναγνωρίζει τη ζωή μας και την αυθυπαρξία της • στηρίζεται σε γόνιμο έδαφος και στερεό • προσπαθεί και πέρα από τη γλώσσα και ό,τι εκφράζεται με αυτή να αναδημιουργήσει όπου μπορεί να γίνει τέτοια αναδημιουργία • οι προσπάθειες αναδημιουργίας του είναι στην αρχή και περιορισμένες • πολλά ανεξέλιχτα (sic) ακόμα στοιχεία • δημιούργημα ολόκληρου λαού και ανθρώπων που στηρίχτηκαν και στηρίζονται σε αυτόν (σύνδεση παρελθόντος-παρόντος), στη ζωή και τις ανάγκες του

		• με κύριο γνώρισμα τον θετικισμό, το συγχρονισμό και τη ζωντανή δημιουργία: • δημοτική γλώσσα • δημοτική λογοτεχνία • τις πρώτες προσπάθειες στην επιστήμη • ανεξέλιχτα (sic) ή ανεκμετάλλευτα στοιχεία λαϊκής αρχιτεκτονικής (χωριάτικο σπίτι, εξωκλήσι κ.ά.) • στην κοινωνική οργάνωση κοινοτικό σύστημα, κοινότητες, αποκέντρωση κ.ά. • σύγχρονη λαϊκή πραγματικότητα • ορισμένες φορές περιλαμβάνει στοιχεία ολότελα πρωτόγονα ή άχρηστα πια ή απουσιάζουν στοιχεία βασικά (αφού έλειπαν οι ανάγκες και οι όροι που θα τα δημιουργούσαν) • γόνιμο έδαφος • δεν είναι ρομαντισμός, σταμάτημα ή κινέζικα τείχη (μεταφορά) γύρω στην Ελλάδα, αλλά αναγνώριση των γόνιμων στοιχείων του και ζωντανή αφομοίωση των ξένων • αληθινός συγχρονισμός, δεν έχει αναγκαία συνέπεια την αληθινή δημιουργία σε ζητήματα που θέλουν ψυχή, είναι μόνο απαραίτητη προϋπόθεση αληθινής δημιουργίας που θα καρποφορήσει όπου βρει πολλά ψυχικά χαρίσματα
δημοτικιστές	δημοτικιστές	αρκετά κατασκευάσματά τους είναι ή τερατουργήματα πνευματικά και καλαισθητικά ή στο βάθος τους καθαρευουσιάνικα, τα χαρακτηρίζει δηλαδή η στείρα μίμηση και η εύκολη μεταφορά (αρνητική κατηγορία δημοτικιστών μέσω της παρατηρούμενης ταύτισης με την τάση μίμησης και μεταφοράς των λογίων, των μορφωμένων καθαρευουσιάνων - παραλληλισμός/σύγκριση δημοτικιστών-λογίων)

Από τη σύγκριση δημοτικής-καθαρεύουσας αντλείται σε μεγάλο βαθμό το υλικό της επιχειρηματολογίας του Δελμούζου που παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα.

4.3. Επιχειρηματολογία: Δομή επιχειρημάτων και πλάνες

Στόχος της μελέτης είναι ο εντοπισμός και επεξεργασία των επιχειρημάτων που αφορούν τη σχέση των όρων *Εθνικός Διχασμός*, *γλωσσικό ζήτημα* και *Μαρασλειικά*. Οι ομιλίες του Δελμούζου αποσκοπούν στην υπεράσπιση του δημοτικισμού, τόσο με την παράθεση δικών του επιχειρημάτων όσο και με την αντίκρουση των αντεπιχειρημάτων των

αντιπάλων του. Βασική θέση του αποτελεί ότι η παιδεία κάθε τόπου πρέπει να στηρίζεται στη σύγχρονη πραγματικότητα του τόπου αυτού. Στην πρώτη ομιλία του ο Δελμούζος ασχολήθηκε με το αξίωμα της παιδείας και την αποτύπωση της νεοελληνικής πραγματικότητας (εθνικής, κοινωνικής, εκπαιδευτικής). Το πρώτο επιχείρημα του έργου του έχει κεντρική θέση ότι η παιδεία κάθε τόπου πρέπει να στηρίζεται στη σύγχρονη πραγματικότητα του τόπου αυτού (βλ. Πίνακας 4).

Πίνακας 4. Πρώτο επιχείρημα (Δελμούζος 1971 [1926]: 15)

Κεντρική θέση (ταυτίζεται με το συμπέρασμα)	<i>Ἡ παιδεία κάθε τόπου πρέπει νὰ στηρίζεται στὴ σύγχρονη πραγματικότητα τοῦ τόπου αὐτοῦ.</i>
Πρώτη προκείμενη	<i>Ἡ παιδεία θέλει νὰ κάμει τὸ ἄτομο ἱκανὸ νὰ ζήσει ἄνετα καὶ δημιουργικὰ στὸν τόπο του καὶ νὰ ἐργαστῇ γιὰ τὸν πολιτισμὸ του.</i>
Δεύτερη προκείμενη	<i>Γιὰ νὰ ζήσει ὁμως ὁ Γερμανὸς στὸν τόπο του χρειάζεται τὴ γερμανικὴ γλῶσσα, τὸ γερμανικὸ πολιτισμὸ καὶ ὄχι τὸν κινεζικόν.</i>
Συμπέρασμα	<i>Ἡ παιδεία κάθε τόπου πρέπει νὰ στηρίζεται στὴ σύγχρονη πραγματικότητα τοῦ τόπου αὐτοῦ.</i>

Στο επιχείρημα διαπιστώνεται η ύπαρξη επαγωγικού συλλογισμού που ξεκινά από κάτι συγκεκριμένο και καταλήγει σε κάτι γενικό (Αριστοτέλης, *Ρητορική* B23). Ο Δελμούζος στηλιτεύει τη χρήση της καθαρεύουσας, η οποία είναι αποκομμένη από τον σύγχρονο τρόπο ζωής των νεοελλήνων. Στη συνέχεια αναφέρει πως και δημοτικιστές και υποστηρικτές της καθαρεύουσας διαπιστώνουν ότι οι απόφοιτοι του εξατάξιου δημοτικού σχολείου τελικά δεν κατείχαν καμία γλώσσα. Αναφέρει ότι, σύμφωνα με τους υπέρμαχους της καθαρεύουσας, το μεταρρυθμιστικό έργο των δημοτικιστών, των *μαλιαρών* (sic) (ό.π.: 43), στην εκπαίδευση ευθύνεται για την αγραμματοσύνη στα γυμνάσια, αλλά και για την ίδια τη Μικρασιατική Καταστροφή, ενώ οι εθνικές επιτυχίες των ετών 1912-1913 οφείλονταν, κατά τη γνώμη τους, στη μέχρι τότε διδασκαλία της καθαρεύουσας. Διακρίνει κανείς στη διατύπωση του επιχειρήματός τους την υπερβολή, η οποία συνοδεύει την απόδοση της ευθύνης της καταστροφής στους δημοτικιστές. Η θέση των αντιδημοτικιστών συνιστά πλάνη (fallacy), καθώς συνδέουν μια εθνική καταστροφή με την αγραμματοσύνη στη χώρα, δηλαδή στηρίζονται σε επιχειρηματολογία που δεν είναι σχετική με τον ισχυρισμό (κανόνας 4 ‘relevance rule’ των van Eemeren et al. 2002).

Ο Δελμούζος αντικρούει με αντεπιχειρήματα τη θέση των υποστηρικτών της καθαρεύουσας στη δεύτερη ομιλία του με θέμα τη διοίκηση και οργάνωση της εκπαίδευσης και το πρόγραμμα του δημοτικού σχολείου (βλ. Πίνακες 5 και 6).

Πίνακας 5. Δεύτερο επιχείρημα (Δελμούζος 1971 [1926]: 43)

Κεντρική θέση	<i>Ἡ νέα ἐκπαιδευτικὴ κίνησις δὲν κατώρθωσε καλὰ καλὰ οὔτε ἀπὸ τὸ τετρατάξιον δημοτικὸ νὰ βγάλῃ μιὰ γενιὰ μὲ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα.</i>
Προκείμενη	<i>Ἡ δημοτικὴ μπήκε στὸ κράτος βαθμιαία στὰ 1917 καὶ τὴν ἔδωξαν πανηγυρικὰ στὰ 1920. Ὅλα δηλαδὴ ἑφτὰ χρόνια μὲ διακοπὴ στὸ μεταξὺ διόμισιν σχεδὸν χρόνια.</i>
Υποπροκείμενη	<i>Ἀπὸ τὰ 1920 ὡς τὰ 1922 ξαναγυρίζει ἡ ὄρνις καὶ ἡ βλακικὴ χήν, καὶ ἀπὸ τὰ 22 καὶ ὕστερα ἔρχεται πάλι βαθμιαία ἡ δημοτικὴ, γιὰ νὰ τὴν ξαναδιώξουν ἴσως σὲ λίγο.</i>
Συμπέρασμα	<i>Ἔτσι, ἂν μάλιστα συλλογιστοῦμε καὶ τοὺς ἀπροετοίμαστους δασκάλους, φυσικὸ ἦταν (ἐνν. ὁ δημοτικισμὸς) νὰ μὴν προφτάσῃ νὰ δώσῃ κανένα ὥριμο καρπὸ.</i>

Πίνακας 6. Τρίτο επιχείρημα (Δελμούζος 1971 [1926]: 43)

Κεντρική θέση	<i>Ἡ Μικρασιατική Καταστροφή προήλθε ἀπὸ τὴν κυβερνώσα κοινωνικὴ τάξη.</i>
Πρώτη προκείμενη	<i>Ἡ καθαρεύουσα ἕναν αἰῶνα τώρα ἔχει βγάλει γενιὲς καὶ γενιές, καὶ στὴ μέση ἐκπαίδευση δὲ σταμάτησε ποτὲ τὸ σωτήριο ἔργο της.</i>
Δεύτερη προκείμενη	<i>Τὴν κοινωνικὴ τάξη ποὺ κυβερνᾷ τὸν τόπο μας δεν τη μόρφωσε ἢ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, μὰ ἡ μέση, ἡ ἀνώτερη καὶ ἡ ἀνώτατη παιδεία.</i>
Συμπέρασμα	<i>Για τὴν τελευταία καταστροφή, τὴν ευθύνη τὴν ἔχει πρῶτα ἀπ' ὅλους ἡ κοινωνικὴ τάξη ποὺ κυβερνᾷ τὸν τόπο μας, ἡ οποία μορφώθηκε με τὴν καθαρεύουσα.</i>

Με τα παραπάνω επιχειρήματα, ο Δελμούζος ανέδειξε ότι ο δημοτικισμός δεν πρόλαβε να επιδράσει στη διαμόρφωση της κοινωνίας και των πολιτικών εξελίξεων, αλλά και τους κατά τον ίδιο πραγματικούς υπεύθυνους της Μικρασιατικής Καταστροφής. Το επιχείρημα του Πίνακα 5 αναδεικνύει τη χρονική κυριαρχία των υπέρμαχων της καθαρεύουσας στο κράτος έναντι των δημοτικιστών. Η καθαρεύουσα υιοθετήθηκε ως επίσημη κρατική γλώσσα από το 1830 και κυριαρχούσε έναν αιώνα στη δημόσια ζωή του νεοελληνικού κράτους. Αντίθετα, η εισαγωγή της δημοτικής στο Δημοτικό σχολείο είχε γίνει το 1917, μόλις μια δεκαετία πριν από τις ομιλίες του Δελμούζου. Επομένως, ο αντίκτυπος του δημοτικισμού δεν θα μπορούσε κατά τον Δελμούζο να συγκριθεί με τη διείσδυση της καθαρεύουσας στον τρόπο σκέψης των σχολικών αποφοίτων ενός ολόκληρου αιώνα.

Στο επιχείρημα του Πίνακα 6 η αναφορά ότι η καθαρεύουσα δεν έπαψε ποτέ το «σωτήριο έργο της» στη μέση εκπαίδευση αναδεικνύει τη χρήση της λεπτής ειρωνείας ως μέσου απαξίωσης της αντίπαλης επιχειρηματολογίας. Αμέσως μετά από αυτό το επιχείρημα, ο Δελμούζος επιτίθεται στο ήθος των λογιοτατιστών: «*Είναι όμως κομικό να πολεμούνε μία κίνηση εκπολιτιστική με τέτοια όπλα*». Η παράθεση των συγκεκριμένων αντεπιχειρημάτων αναδεικνύει τη διείσδυση του πολιτικού λόγου εντός του εκπαιδευτικού, αφού η εκπαίδευση και η παιδεία συνδέονται άμεσα με την πολιτική με αφορμή τη σύνδεση δημοτικισμού-εθνικών καταστροφών από τους πολέμιους του. Συνδυαστικά, με τα δύο επιχειρήματα, ο Δελμούζος συγκρίνει την περίοδο διδασκαλίας της καθαρεύουσας με αυτή της δημοτικής, δίνοντας έμφαση στη χρονική κυριαρχία της καθαρεύουσας στο εκπαιδευτικό σύστημα από τις απαρχές του νεοελληνικού κράτους.

Το επόμενο επιχείρημα αφορά την ανάγκη δημιουργίας κοινοτήτων εντός του νεοελληνικού σχολείου. Ο Δελμούζος το παραθέτει στο τέλος της τέταρτης ομιλίας του με θέμα «Μέθοδος και σχολική ζωή» (βλ. Πίνακας 7).

Πίνακας 7. Τέταρτο επιχείρημα (Δελμούζος 1971 [1926]: 97-98)

Κεντρική θέση	Η δημιουργία κοινοτικής ζωής στο νεοελληνικό σχολείο είναι απαραίτητη.
Πρώτη προκείμενη	Η οργάνωση της κοινοτικής ζωής δεν είναι απλή μεταφορά και μίμηση ξένων προτύπων.
Δεύτερη προκείμενη	Η πραγματικότητα των ελληνόπουλων θα μελετηθεί καλά με τρόπο άμεσο και όχι από βιβλία.
Τρίτη προκείμενη	Η κοινοτική ζωή θα αναδείξει ικανούς δασκάλους - πρότυπα προς μίμηση για τους μαθητές τους.
Συμπέρασμα	Η δημιουργία κοινοτικής ζωής στο νεοελληνικό σχολείο συνεπάγεται αληθινή παιδεία για τα ελληνόπουλα.

Η κοινοτική σχολική ζωή είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για τον Δελμούζο και προσπαθεί να πείσει το ακροατήριό του για τη θεσμοθέτησή της. Θεωρεί τους διάφορους μιμητισμούς ξενικών μεθόδων αποκομμένων από την πραγματικότητα και την ψυχρόσυνθεση των νεοελλήνων καταστροφική και αντιπροτείνει τη δημιουργία μιας αυθεντικής κοινοτικής σχολικής ζωής με μια καθαρά νεοελληνική μορφή. Η επιμονή στην καθαρεύουσα, το αρχαίο παρελθόν και τα ξένα πρότυπα αποτελεί την επιφανειακή μη αυθεντική εικόνα, το φαίνεσθαι της νεοελληνικής εκπαίδευσης, η πραγματικότητα της οποίας βρίσκεται στην ομιλούμενη από όλους δημοτική.

Η πέμπτη και τελευταία ομιλία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο ο Δελμούζος καταρρίπτει τη θέση των υπερασπιστών της καθαρεύουσας ότι ο δημοτικισμός ταυτίζεται με τον αντεθνισμό. Στο δεύτερο υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, πως η εθνική μόρφωση μπορεί να θεμελιωθεί μόνο πάνω στον δημοτικισμό. Οι λογιοτατιστές υποστήριζαν πως η καθαρεύουσα αποτελεί τη μοναδική ενιαία εθνική γλώσσα και πως δεν υπάρχει ενιαία δημοτική. Πρέσβευαν ότι η καθαρεύουσα είναι η γλώσσα των προγόνων, έχει πολύχρονη ιστορία, αποτελεί επίσημη γλώσσα του κράτους και των υπηρεσιών του, έχει μία και μοναδική γραμματική και έχει καλλιεργηθεί από λογίους. Η ιστορικότητα της καθαρεύουσας λειτουργεί νομιμοποιητικά ως προς τη θέση της ως εθνικής γλώσσας. Στον αντίποδα, υποστήριζαν ότι δεν υπάρχει κοινή δημοτική, αλλά πολλές και διαφορετικές διάλεκτοι, ακαλλιέργητες, δίχως ενιαία βάση. Έτσι, χωρίς την καθαρεύουσα οι νεοέλληνες δεν θα μπορούσαν να συνεννοηθούν μεταξύ τους. Ο Δελμούζος ανασκευάζει την παραπάνω θέση υποστηρίζοντας ότι η δημοτική είναι καθολικό εκφραστικό μέσο για τον λαό. Την καθαρεύουσα δεν τη μιλά και δεν την αισθάνεται κανένας στην καθημερινή του ζωή. Αναφέρει πως η ίδια η ζωή κατέρριψε τα επιχειρήματα των αντιδημοτικιστών, αφού οι γηγενείς μπόρεσαν άνετα να συνεννοηθούν με τα εκατομμύρια των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Με βάση τα λεγόμενα του Δελμούζου, σε αυτό το σημείο, οι αντίπαλοι της δημοτικής υποπίπτουν σε μια σειρά από πλάνες, σύμφωνα με τους κανόνες των van Eemeren et al. (2002):

- Πρώτη πλάνη: η άποψη ότι οι Έλληνες δεν μπορούν να συνεννοηθούν χωρίς την καθαρεύουσα παρουσιάζεται ως τέτοια που δε χρειάζεται να αποδειχτεί/εξηγηθεί (κανόνας 2 ‘burden-of-proof rule’ των van Eemeren, et al. 2002: το μέρος που προβάλλει μια άποψη πρέπει να μπορεί να την υπερασπιστεί).
- Δεύτερη πλάνη: οι επιμέρους διάλεκτοι της ελληνικής γλώσσας παρουσιάζονται ως εγγενές εμπόδιο για τη χρήση της δημοτικής συνολικά. Δηλαδή, μια ιδιότητα του μέρους (διάλεκτοι) αποδίδεται στο σύνολο (δημοτική) (κανόνας 8 ‘validity rule’ των van Eemeren et al. 2002: ο συλλογισμός πρέπει να είναι λογικός).
- Τρίτη πλάνη: η υπόθεση των αντιδημοτικιστών πως οι νεοέλληνες δε μπορούν να συνεννοηθούν μέσα στον κυκεώνα των διαλέκτων χωρίς την καθαρεύουσα παρουσιάζεται ως δεδομένη (κανόνας 6 ‘starting of point rule’ των van Eemeren, et al. 2002: μια υπόθεση δεν μπορεί να παρουσιαστεί ψευδώς ως αποδεκτή αφετηρία).

Ο Δελμούζος ολοκληρώνει τη συλλογή των ομιλιών του με ένα καταληκτικό επιχείρημα, στο οποίο εξηγεί με emphaticό τόνο τη σημασία του δημοτικισμού για τη μόρφωση των νεοελλήνων. Το παραθέτει στο τέλος της πέμπτης ομιλίας που αφορά την εθνική μόρφωση και αποτελεί το καταληκτικό συμπέρασμα του έργου του (όλων των πέντε ομιλιών) για τον δημοτικισμό (Πίνακας 8).

Πίνακας 8. Πέμπτο επιχείρημα (Δελμούζος, 1971/1926: 126)

Κεντρική θέση	<i>Χωρίς τὸ δημοτικισμό, οὔτε τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ μορφωθεῖ οὔτε τὸ ἔθνος.</i>
Πρώτη προκείμενη	<i>Ἔτσι ἡ σημασία του ὑψώνεται ἀπάνω ἀπὸ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις καὶ κόμματα, καὶ ἡ δύναμή του ἀπάνω ἀπὸ κάθε πρόσκαιρη βία καὶ διωγμό.</i>
Δεύτερη προκείμενη	<i>Γιατί πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ζωῆς ἑνὸς ὁλόκληρου λαοῦ, ποὺ δὲ θέλει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ πεθάνῃ.</i>
Συμπέρασμα	<i>Ο δημοτικισμός εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ τὴν ἐθνικὴ μόρφωση.</i>

Στο επιχείρημα προβάλλεται ο λογιotaτισμός ως απειλή και εθνικός κίνδυνος. Συγκεκριμένα, απειλή είναι η καθαρεύουσα και οι οπαδοί της, η έξω ομάδα, αλλά και ο φορέας προώθησής της, η Φιλοσοφική Σχολή και ο κόσμος που συμβολίζει. Για τον Δελμούζο, ενδεχόμενη επικράτηση του λογιotaτισμού σημαίνει σταμάτημα της εθνικής παράδοσης με συνεπαγόμενο τον κίνδυνο εθνικής εξάλειψης.

5. Συμπεράσματα

Η μελέτη αυτή επιχείρησε να συμβάλει στην προσέγγιση του έργου του Δελμούζου με έναν πρωτότυπο τρόπο, καθώς χρησιμοποιήθηκε ένα μεθοδολογικό εργαλείο που έδωσε συγκεκριμένα αποτελέσματα και όχι μόνο μια γενική αποτίμηση των λόγων του παιδαγωγού. Ιδιαίτερα για την επιχειρηματολογία του, ο συνδυασμός της ΚΑΛ με τη θεωρία της επιχειρηματολογίας μπορεί να αποδώσει πρόσφορα ερευνητικά αποτελέσματα, όπως φάνηκε.

Ο Δελμούζος χρησιμοποίησε την επιχειρηματολογία ως βασικό του όπλο. Επιχειρηματολόγησε με συστηματικό τρόπο υπέρ της δημοτικής, την οποία θεωρούσε απαραίτητο στοιχείο για την αναβάθμιση της εθνικής παιδείας. Τα επιχειρήματά του διακρίνονται από σαφή και ολοκληρωμένη δομή, ενώ και η πορεία της σκέψης ξεδιπλώνεται στη λεπτομερή αντίκρουση της αντίπαλης επιχειρηματολογίας, θέση προς θέση. Ο λόγος του διακρίνεται για τις στοχευμένες αναλύσεις και την παράθεση σαφώς δομημένων επιχειρημάτων, ενώ δεν υποπίπτει σε πλάνες.

Συγκεκριμένα, ο Δελμούζος διατύπωσε σειρά επιχειρημάτων, εκκινώντας από τη θέση ότι η παιδεία κάθε τόπου πρέπει να στηρίζεται στη σύγχρονη πραγματικότητα του τόπου αυτού. Απαντώντας στους επικριτές του δημοτικισμού, υποστήριξε ότι αυτός δεν πρόλαβε να επηρεάσει την εκπαιδευτική πραγματικότητα της χώρας μέχρι το 1926 λόγω του κύματος αντιμεταρρύθμισης των αντιβενιζελικών δυνάμεων. Αντεπιτέθηκε τονίζοντας ότι τα ηγετικά πολιτικά στελέχη που ευθύνονταν για τη Μικρασιατική Καταστροφή ανδρώθηκαν με την καθαρεύουσα. Αντιτιθέμενος στον ατομικισμό του λογιotaτισμού, επιχειρηματολόγησε υπέρ της δημιουργίας κοινοτικής ζωής στο σχολείο, η οποία συνεπάγεται αληθινή παιδεία. Τέλος, υποστήριξε τη θέση ότι ο δημοτικισμός μορφώνει το άτομο και το έθνος κι έτσι είναι απαραίτητος για την εθνική μόρφωση.

Επισημαίνουμε ότι βασικοί προβληματισμοί του Δελμούζου παραμένουν επίκαιροι. Μεταξύ πολλών άλλων, τρία μείζονα ζητήματα εξακολουθούν να προβληματίζουν: α) η παρεχόμενη εκπαίδευση είναι αποκομμένη από τις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες και τις παγκόσμιες εξελίξεις, β) η τάση μιμητισμού ξενικών προτύπων παραμένει εξαιρετικά διαδομένη στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής (η μελέτη της ιδιαίτερης φύσης και των αναγκών των νεοελλήνων είναι περιορισμένη) και γ) η νεοελληνική κοινωνία δεν έχει αποφασίσει τι είδους παιδεία θα παρέχεται στο ελληνικό σχολείο, καθώς διάλογος δεν έχει γίνει με τρόπο συστηματικό και ολοκληρωμένο (βλ. ενδεικτικά Κουτσογιάννης 2017).

Στον αντίποδα, οι αντίπαλοι του δημοτικισμού παρουσιάστηκαν στο έργο του Δελμούζου να διατυπώνουν μια επιχειρηματολογία που υποπίπτει σε λογικές πλάνες και είναι εξαιρετικά επιθετική. Οι αντίπαλοι «αρχαϊστές μέσα στο κράτος»,

προσωποποιημένοι στο ακαδημαϊκό δυναμικό της Φιλοσοφικής Σχολής (μετωνυμία των λογιотаτιστών), κατηγόρησαν τους δημοτικιστές ως υπεύθυνους για τη Μικρασιατική Καταστροφή τη στιγμή που κυρίαρχο λόγο στην εκπαίδευση του νεοελληνικού κράτους από την ίδρυσή του είχε ο λογιотаτισμός και η συστηματική διδασκαλία της καθαρεύουσας στο σχολείο.

Σε αυτό το σημείο υπογραμμίζουμε τη χρησιμότητα της επιχειρηματολογίας ως διακριτού κλάδου ανάλυσης των κειμένων, αφού στηρίζει και στηρίζεται από τη θέση ότι το κείμενο δεν είναι ένα απλό μέσο μετάδοσης πληροφορίας, αλλά μέσο πειθούς. Η ανάγκη εντοπισμού της εγκυρότητας των λεγομένων και του κύρους κάθε ομιλητή έχουν ανοίξει τον δρόμο μιας πρόσφορης και πολλά υποσχόμενης μελέτης της επιχειρηματολογίας στον δρόμο που άρχισε από τον Αριστοτέλη και εξελίσσεται από τους σύγχρονους μελετητές της επιχειρηματολογίας.

Πέρα από τη μελέτη της επιχειρηματολογίας, η συνύπαρξη στοιχείων πολιτικού λόγου στον εκπαιδευτικό αναδείχτηκε και από την ανάλυση για τις στρατηγικές λόγου της ονομάτισης και κατηγόρησης της ΛΙΠ. Εξαιτίας της έντασης της επίθεσης στον δημοτικισμό, ο Δελμούζος επιστράτευσε στρατηγικές λόγου που χρησιμοποίησε με ιδιαίτερη επιμέλεια. Ο λόγος του δεν μπορούσε να μείνει απρόσωπος ούτε ουδέτερος, αλλά δεν δίστασε να προβεί σε αξιολογικούς χαρακτηρισμούς για τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Επίσης, αναγκάστηκε να διατυπώσει έναν περισσότερο πολιτικό λόγο για να γνωστοποιήσει τις θέσεις του στο εθνικό ακροατήριο, από τη στιγμή που οι αντιδημοτικιστές κατηγόρησαν τον δημοτικισμό για όλες τις εθνικές καταστροφές με αποκορύφωμα το 1922. Έτσι, μέσω ενός περισσότερο πολιτικού λόγου εξέφρασε την αντίθεσή του στους οπαδούς του λογιотаτισμού, όπως και την περιφρόνησή του στην παγκαλική δικτατορία, υποστηρίκτρια των συντηρητικών δυνάμεων.

Όπως αναμενόταν, ο Δελμούζος ως δημοτικιστής αξιολόγησε θετικά όλους τους όρους που σχετίζονται με τη δημοτική (*δημοτικισμός, δημοτικιστές*) και αρνητικά εκείνους για την καθαρεύουσα (*μορφωμένοι-λόγιοι, αρχαϊσμός*). Ωστόσο, δεν δίστασε να επικρίνει σφοδρά την τάση ορισμένων δημοτικιστών να μιμούνται ξενικά πρότυπα δημιουργώντας αισθητικά και πνευματικά «τερατουργήματα». Στο πλαίσιο της στρατηγικής της κατηγόρησης, ο Δελμούζος χρησιμοποίησε πλήθος μηχανισμών, όπως αξιολογικούς προσδιορισμούς (θετικούς και αρνητικούς), μεταξύ των οποίων και τη μετωνυμία της αναφοράς στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών για τους λογιотаτιστές κ.ά.

Η εκτεταμένη χρήση της ονομάτισης και κυρίως της κατηγόρησης (παράλληλα με την ύπαρξη συγκροτημένης επιχειρηματολογίας) αναδεικνύει τη συνύπαρξη πλήθους χαρακτηριστικών του πολιτικού λόγου εντός του εκπαιδευτικού λόγου με στόχο την υπεράσπιση του δημοτικισμού. Ειδικότερα, ο Δελμούζος απέβλεπε σε όλη την έκταση του έργου του να νομιμοποιήσει τα λεγόμενά του στο ακροατήριό του. Η νομιμοποίηση των λεγομένων του ομιλητή αποτελεί τον πυρήνα του πολιτικού λόγου, περισσότερο από κάθε άλλο είδος λόγου, διότι ο πολιτικός λόγος σχετίζεται με τον σχεδιασμό και την υιοθέτηση πολιτικών που έχουν εκτεταμένο αντίκτυπο σε μεγάλα τμήματα ή/και στο σύνολο μιας κοινωνίας. Εκτός από νομιμοποίηση, ο Δελμούζος προσέβλεπε στην πειθώ ως προς την αποδοχή των απόψεών του. Ο πολιτικός λόγος αποτελεί κατεξοχήν λόγο πειθούς, αφού κάθε ομιλητής επιδιώκει να πείσει για την αποδοχή των λεγομένων του.

Ο Δελμούζος αξιοποίησε για τη δόμηση της νομιμοποίησης των λεγομένων ένα βασικό χαρακτηριστικό του πολιτικού λόγου: τη θετική αυτοπαρουσίαση της έσω ομάδας των δημοτικιστών και την αρνητική ετεροπαρουσίαση της έξω ομάδας των λογιотаτιστών. Παρουσίασε αρχικά τις δύο αντιτιθέμενες ομάδες μέσω της ονομάτισης (*δημοτικιστές, λόγιοι*) για να προχωρήσει πολύ περισσότερο σε αξιολογικούς χαρακτηρισμούς με κριτικό πνεύμα μέσω της κατηγόρησης (*αρχαϊστές μέσα στο κράτος*

κ.λπ.). Για την αρνητική ετεροπαρουσίαση αξιοποίησε πλήθος εκφραστικών μέσων με κεντρική τη μετωνυμία της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών για τους λογίους. Σε αυτή την πορεία θετικής και αρνητικής παρουσίας αναδεικνύεται ο πολιτικός λόγος ως λόγος εξουσίας. Ο Δελμούζος είχε αυτογνωσία και δεν δίστασε να παρουσιάσει τον εαυτό του ως δυναμικό μέλος της έσω ομάδας, που και θέλει και μπορεί να διατυπώσει αντίθετο λόγο στους λογίους.

Ο παιδαγωγός επιχείρησε συστηματικά να νομιμοποιήσει με διάφορες τεχνικές την έσω ομάδα των δημοτικιστών. Χρησιμοποίησε σαφώς δομημένη επιχειρηματολογία, συγκροτημένο λόγο, παράθεση γενικών ιδεολογικών αρχών όπως αυθεντικότητα στη μόρφωση του λαού (και απόρριψη του μιμητισμού), τόνισε τα περιορισμένα έστω αποτελέσματα του δημοτικισμού στην εκπαίδευση του λαού, ενώ στον λόγο του λανθάνει η αναγκαιότητα χαρισματικής ηγεσίας στη χώρα και την εκπαίδευση, η οποία δεν μπορεί να σχετίζεται με τις συντηρητικές πολιτικές και ακαδημαϊκές ελίτ ενός δικτατορικού καθεστώτος. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην αρνητική ετεροπαρουσίαση των μορφωμένων λογίων δεν κατέφυγε σε κατηγορίες και προσβολές, αλλά, πρώτον, επιχείρησε να εκθέσει την αντίπαλη ομάδα μέσω της παρουσίας της σαθρής της επιχειρηματολογίας και, δεύτερον, επέλεξε να «δώσει τη μάχη» στο πεδίο των εννοιών και τον ορισμό τους (δημοτική-καθαρεύουσα, δημοτικιστές-μορφωμένοι/λόγιοι, δημοτικισμός-αρχαϊσμός, προγονολατρεία-παράδοση κ.ά.). Διαφαίνεται ξεκάθαρα η οπτική του ότι όποιος ελέγχει το περιεχόμενο των εννοιών θα έχει (ή θα πρέπει να έχει) τελικά και την εξουσία. Σε κάθε περίπτωση, η συνειδητή επιλογή της επιχειρηματολογίας αντί κατηγοριών ή/και προσβολών από τον Δελμούζο φανερώνει μια ποιοτική διαφορά στη χρήση τεχνικών πολιτικού λόγου από τις δύο πλευρές.

Η ύπαρξη στοιχείων πολιτικού λόγου στον εκπαιδευτικό λόγο του Δελμούζου αναδεικνύει την πάντα στενή σχέση της εκπαίδευσης με την πολιτική: η εκπαίδευση αποτελεί πεδίο σύγκρουσης και μέσο παραγωγής του ιδεατού πολίτη κάθε πολιτικής ιδεολογίας. Σύμφωνα με την οπτική του Δελμούζου για τον δημοτικισμό, οπτική που εντάσσεται στο ευρύτερο ρεύμα, η ταυτότητα του νεοέλληνα πολίτη δεν σχετίζεται με στείρα προγονολατρεία στη γλώσσα ούτε ακραίο μιμητισμό ξενικών εκπαιδευτικών προτύπων και τάσεων. Αντίθετα, η κατασκευή της ταυτότητας του πολίτη δομείται με βάση τα ιδιαίτερα και αυθεντικά χαρακτηριστικά της ιδιοσυστασίας του νεοέλληνα, που απορρέουν από την παράδοση και σχετίζονται με τη ζωή του λαού και τη γλώσσα που αυτός χρησιμοποιεί στον καθημερινό βίο του.

Ως προς το γλωσσικό ζήτημα, ο Δελμούζος παρέμεινε ανεπηρέαστος από τη σφοδρή προσωπική επίθεση, την απόλυση από το Μαράσλειο Διδασκαλείο και τις διαρκείς οχλήσεις από την παγκαλική δικτατορία. Με τη στάση του ανέδειξε ότι, πέρα από την πολιτική αστάθεια, τις μικροκομματικές αγκυλώσεις και τα προσωπικά βιώματα, επιθυμία του αποτελούσε μία γλώσσα που θα δημιουργούσε ίδιες αφετηρίες για όλους τους πολίτες, μια γλώσσα όσο γίνεται πιο συμπεριληπτική, αφού η δυνατότητα ανέλιξης μέσω της γλώσσας ήταν (και παραμένει) ένα ουσιωδώς κοινωνικό και πολιτικό ζήτημα. Αποσύνδεσε την παιδεία και την εκπαίδευση από το κομματικό στοιχείο και την αντιμετώπισε ως εθνικό ζήτημα υπερκομματικής σημασίας.

Στον λόγο του Δελμούζου διακρίνει κανείς τη συμπεριληπτική διάσταση της σκέψης του σε αντιδιαστολή με την περιχαρακωμένη σκέψη των λογίων σχετικά με τη γλώσσα του λαού, καθώς και το πολύτιμο διακύβευμα που ήθελε να υπερασπιστεί με το έργο του: τον δημοτικισμό ως πολιτική επιλογή για την εκπαιδευτική πολιτική από ένα προοδευτικό-μεταρρυθμιστικό κυβερνητικό σχήμα που έλειπε το 1926 από την Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

- Αθανασιάδης, Χ. 2014. Η αρχή και το τέλος του «εκπαιδευτικού δημοτικισμού». Αλέξανδρος Δελμούζος και Αλέξης Δημαράς. Στο Α. Δημαράς & Α. Πατρικίου (επιμ.) *Ανάλεκτα: Η γλώσσα είναι μόνο μέσον*. Αθήνα: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη & Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 13-20.
- Andriessen, J. 2006 Arguing to learn. In K. Sawyer (ed.) *The Cambridge Handbook of the Learning Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 443-459.
- Γαζή, Ε. 2011. *Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930*. Αθήνα: Πόλις.
- Γάτος, Γ. 2003. *Το μέγα πάθος του εκπαιδευτικού σημοτικισμού. 41 γράμματα του Γληνού στον Δελμούζο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γκράμσι, Α. 2008. Ιστορικός υλισμός. Τετράδια της φυλακής. Μτφρ. Τ. Μυλωνόπουλος. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Chilton, P. 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. Abingdon on-Thames: Routledge.
- Δελμούζος, Α. 1971 [1926]. *Δημοτικισμός και παιδεία*. Αθήνα: Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων.
- Δημαράς, Α. 2003. Υπουργείο Παιδείας. Στο Κ. Σβολόπουλος (επιμ.) *Κωνσταντίνος Β. Γόντικας. 1870-1937. Θεσμικές αλλαγές κατά τον μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας.
- Δημαράς, Α. (επιμ.) 2009. *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Τεκμήρια ιστορίας. 1895-1967*. Τόμος Β'. Αθήνα: Εστία.
- Δημαράς, Α. 2010. Τετράδιο 4. Γεώργιος Παπανδρέου: Αγορεύσεις για την εκπαίδευση 1929 και 1930. Στο Κ. Ε. Μπότσιου (επιμ.) *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 209-236.
- Δημαράς, Α. 2013. *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Το «ανακοπτόμενο άλμα»: Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*. (Επιμ. Β. Βασιλού-Παπαγεωργίου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Dunmire, P.L. 2012. Political discourse analysis: Exploring the language of politics and the politics of language. *Language and Linguistics Compass* 6, 735-751.
- Fairclough, I., & Fairclough, N. 2012. *Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students*. London: Routledge.
- Ferguson, C. A. 1959. Diglossia. *Word* 152, 325-340.
- Κακριδής, Φ. Ι. 2015. Νεοκαθαρεύουσα. *Φιλολογική* 131, 2-4.
- Καρβούνης, Χ. 2023. *Κοινωνική διγλωσσία και γλωσσική ιδεολογία. Συμβολή στην ιστορία της κοινής νεοελληνικής 1783-1941*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κουτσογιάννης, Δ. 2017. *Γλωσσική διδασκαλία: Χθες, σήμερα, αύριο. Μία πιλοτική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Κριαράς, Ε. 2009. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το άρθρο του συντάγματος για τη γλώσσα (1911). *Φιλολόγος* 137, 986-1027.
- Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. 2015. *1915. Ο εθνικός διχασμός*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. 2017. *Μετά το 1922. Η παράταση του διχασμού*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. 2020. *Εθνική ολοκλήρωση και διχόνοια. Η ελληνική περίπτωση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μελετιάδης, Χ. 2014. Η εκπαιδευτική πολιτική και η ιδεολογία του Ελευθερίου Βενιζέλου: αναζητήσεις για μια αντικειμενική συστοιχία. Στο Ν. Ε. Παπαδάκης (επιμ.) *Ελευθέριος Βενιζέλος. Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του. Ιδεολογικές αφηγήσεις και επιρροές*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 193-253.
- Μπουζάκης, Σ. 2002. *Νεοελληνική εκπαίδευση 1821-1998. Εξαρτημένη ανάπτυξη*. 4η έκδοση συμπληρωμένη. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπουκάλα, Σ. 2020. *Κριτική Ανάλυση Λόγου και επιχειρηματολογία: Η πολιτική του φόβου και της ασφάλειας στον λόγο της Νέας Δημοκρατίας*. Στο Σ. Μπουκάλα & Α. Στάμου (επιμ.) *Κριτική Ανάλυση Λόγου. Αποδομώντας την ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Νήσος, 289-321.
- Μπουρνάζος, Σ. Χ. 2009. Η «αντίδραση» και οι αντιδράσεις στις μεταρρυθμίσεις. *Φιλολόγος* 137, 1051-1064.

- Mackridge, P.A. 2009. *Language and National Identity in Greece, 1766-1976*. Oxford: Oxford University Press.
- Νούτσος, Χ. 1990. *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία. Όψεις του μεσοπολέμου*. Αθήνα: Ο Πολίτης.
- Παιονίδης, Φ. 2014. *Στοιχεία κριτικής επιχειρηματολογίας*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
- Παπανούτσος, Ε. Π. 1978. *Α. Δελμούζος. Η ζωή του. Επιλογή από το έργο του*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Reisigl, M., & Wodak, R. 2020. Η λογοϊστορική προσέγγιση. Στο Σ. Μπουκάλα, & Α. Στάμου (επιμ.) *Κριτική Ανάλυση Λόγου. Αποδομώντας την ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Νήσος, 145-221.
- Σακελλαρίου, Α. 2020. Προτάσεις για τη διδασκαλία της επιχειρηματολογίας στο σχολείο. *Φιλολόγος* 117, 34-43.
- Σακελλαρίου, Α. 2024. Διδακτική της ελληνικής γλώσσας με έμφαση στα κειμενικά είδη. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-986>
- Σταυρίδη-Πατρίκιου, Ρ. 1999. *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτισμός*. Αθήνα: Ολκός.
- Σταυρίδη-Πατρίκιου, Ρ. 2007. Η ώρα των διανοουμένων. Στο Β. Βαρχουχάκη & Α. Βατσάκη (επιμ.) *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθέριου Βενιζέλου. Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, 22-24 Ιανουαρίου 2004*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 63-71.
- Σταυρίδη-Πατρίκιου, Ρ. 2008. *Οι φόβοι ενός αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Στεφάνου, Σ. Ι. (επιμ.) 1986. *Ελευθέριου Βενιζέλου. Υποθήκες για τους νέους*. Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων.
- Sakellariou, A. & Goutsos D. 2021. Corruption in a Greek context: Analysing a newspaper's discourse on a major political scandal. *Discourse and Society* 326, 746-765.
- Skidmore, D. 2004. A theoretical model of pedagogical discourse. In D. R. Mitchell (ed.) *Special Educational Needs and Inclusive Education: Major Themes in Education*. Vol. 2: Inclusive Education. London: RoutledgeFalmer, 56-72.
- Τζόκας, Σ. 2002. *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932. Η οικοδόμηση του αστικού κράτους*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- van Dijk, T. A. 2008. *Discourse and Power*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R. & Henkemaans, A. 2002. *Argumentation: Analysis, Evaluation, Presentation*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Φραγκουδάκη, Α. 1992. *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στον μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Κέδρος.
- Φραγκουδάκη, Α. 2014. Η δημοτικιστική «ιδέα», ο Δελμούζος και η αξία του έθνους. Στο Α. Δημαράς & Α. Πατρίκιου (επιμ.) *Ανάλεκτα: Η γλώσσα είναι μόνο μέσον*. Αθήνα: εκδ. Ι.Ν.Σ. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη & Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 21-47.
- Χουρδάκης, Α. 2010. Εκπαιδευτικές προθέσεις και απόπειρες μεταρρύθμισης. Από την Κρήτη στην ελεύθερη Ελλάδα 1886-1932. Στο Ε. Γαρδίκ-Κατσιαδάκη (επιμ.) *Στα χρόνια του Βενιζέλου...: Εσωτερική και εξωτερική πολιτική, οικονομία, εκπαίδευση, πολιτισμός*. Χανιά-Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» - Υπουργείο Παιδείας, Διά βίου μάθησης και Θρησκευμάτων, 73-86.
- Walton, D. 2021. *Αρχές κριτικής επιχειρηματολογίας*. Μτφρ. Α. Φριλίγγος & Φ. Παιονίδης. Αθήνα: Gutenberg.
- Wodak, R. 2001. The discourse-historical approach. In R. Wodak & M. Meyer (eds) *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, 63-94.
- Wodak, R. 2015. Critical discourse analysis, discourse-historical approach. In K. Tracy, C. Ilie, & T. Sandel (eds) *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, Chichester: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118611463/wbielsi116>.